

KALOTASZEG – HATÁR, RÉGIÓ, FOGALOM

*A két Kós Károly munkásságának
és emlékének tiszteletére*

Dolgozatom témája a terület, a régió és táji elkülönülések, elkülönítések elméleti problémáinak megközelítése. Az elemzés arra irányul, hogy mi rejlik a *terület*, a *táj*, a *vidék* vagy éppen a *régió* és a dialektusfelfogások és fogalmak mögött. Itt jegyzem meg, hogy míg az előbbi három magyar s finnugor eredetű – a *köz* és a *szeg* szavunk is –, addig a *régió* és dialektus szavunk csak alig kétszáz éve él nyelvünkben. A *régiót* a latinból vette át a magyar nyelv, de semmi mást nem jelöl, csak területet; a *dialektus* végeredményben görög eredetű, a nyelvjárásra, a nyelv elterjedésére vonatkozott eredetileg. Általában ezalatt hasonló jelenségek és azok változatainak az elterjedését értik a kutatók, mind időben, mind térben. A magyar néprajzkutatásban és nyelvjáráskutatásokban a területiség és regionális tagoltság évszázados probléma, és bizonyos alapfogalmai máig sem tisztázottak.¹ Kutatásaim során arra a mások által is hangoztatott felismerésre jöttem rá, hogy míg mi önkényesen használjuk ezen kifejezéseket, ezek sokszor nem élnek a parasztság tudatában; ha él is, nem úgy, mint a miénkben. Ez vezetett arra, hogy alaposabban megvizsgáljam a néprajztudomány „terület” koncepcióját, illetve azt, hogy miért rendszerezzük a felgyűjtött adatokat a területtel, és miért úgy, ahogyan azt csináljuk. Az is fontos kérdés lesz a továbbiakban, hogy meghatározzuk, mennyiben befolyásolja a terület-, a régió-beállítottságú szemlélet a néprajzi, folklorisztikai adatok felhasználhatóságát, a leírás és besorolás tudományosságát. Egyszerűbben: mások lennének-e a magyar néprajz- s folklor kutatás eredményei, ha nem lennének dialektushatárok és tájegységek, és a táji tagolódás nem lenne olyan döntően meghatározó a magyar népi kultúra kutatása számára?

Az angol antropológus, Edwin Ardener írja egyik dolgozatában, hogy nekünk, kutatóknak mennyire hasznos az, hogy távol eső területeket kuta-

¹ Lásd pl. Barabás 1963, Paládi Kovács 1980, Voigt 1984, Szabó 1987–88.

tunk, járunk be és fogalmazunk újra s újra cikkeinkkel.² Ő azonban ebben nemcsak a területiséget mint olyat, hanem egy politikai és jelképi összetevőt is lát: mégpedig választ arra a kérdésre, hogy miért és kinek van szüksége ezekre a távoli, eldugott, sejtelmes és egzotikus vidékekre (ő így írja „remote regions”). Még akkor is, ha ezek a vidékek nincsenek nagyon távol – mármint kilométerben kifejezve –, sokszor úgy teszünk, mintha kutatási területünk távolra esne – tőlünk legalábbis. „Van valami abban az ötletben, hogy a távolság megerősíti, sőt megszépíti az antropológiai nézőpontot”, írja Ardener.³ Kiválasztott terepünket nagyon sokszor látjuk, mint határvidéket: vagy azért, mert olyan messze esik, vagy azért, mert a távoli táj mindig más távoli tájakkal van kapcsolatban. Ardener szerint mi kutatók, akik mindig a központban vagyunk, jelen esetünkben ez Budapestet jelenti. még akkor is, ha éppen Kolozsváron, Pécsen, vagy éppen Szekszárdon dolgozunk. Élünk, kutatási területünkben a távolit, a sejtelmest és a (hozzánk képest) messze eső vidéket, népcsoportot jelenítjük meg. Ennek az ellenkezője épp úgy igaz: kevés olyan néprajzos, folklorista és antropológus tevékenykedik ma Magyarországon, aki a távoli vidékekkel szemben Budapest, vagy bármelyik más nagyváros kultúráját kutatná.⁴

Így munkánkat át- és átszövi az a gondolat és elmélet, hogy a központtal szemben – ahol minden változik, kozmopolita és nincsenek ilyen jellegű elszigetelt, történeti örökségek – a messzi táj, a távoli vidék ebben mindig gazdagabb, lokális színei mindig jobban sziporkáznak, emberei egy teljesen más tudattal rendelkeznek, és – valójában ez az, ami hajt bennünket – így, ide mindig azért kell elmennünk, hogy szellemileg felfrissüljünk, anyagot gyűjthessünk, vagy elméleteinket kipróbálhassuk. A „távoli vidék”, írja Ardener, „mindig jobban bővelkedik a múlt emlékeivel”.⁵ Ardener távoli vidékei, messzi tájai tehát a központtal szemben helyezkednek el, misztikus szimbólumokkal vannak felruházva, és/vagy politikai értékekkel telítődnek. Mivel ezek a területek legtöbbször vélt vagy valódi határt is jelentenek, ezért sokszor több nép is igényt tart rájuk. Ahogy Ardener írja, „a távoli vidékeken

---

² Ardener 1987, 38–39.

³ Ardener 1987, 39. Ardener persze megkérdőjelezi a „távoli” szóhasználatot, amikor arra hívja fel a figyelmet, hogy „a távolság, a távoli vidék természetesen más és más tudati földrajzzal rendelkezik az Európán kívüli területekkel kapcsolatban”. Ardener 1978, 40.

⁴ Az viszont, hogy ennek mi az oka, külön tanulmányt érne. Úgy látszik azonban, hogy a néprajzkutatás, de az antropológiai is, mintha átengedte volna ezt a „területet” a hagyományos szociológiának. Lásd pl. a *Tér és Társadalom* 1992, 3/4. vagy a *Mozgó Világ* 1994/5. Lásd még Voigt 1994.

⁵ Ardener 1978, 46.

sokkal több az idegen”⁶. Sőt ezek a távoli vidékek még misztikusabbá válnak amiatt, hogy területünket mások is igénylik, kultúrájának eredete kérdéses, és népcsoportjai hovatartozása (statisztika, demográfia, migráció stb.) mindig megkérdőjelezhető. Sok-sok ilyen fontossággal és szimbólummal telített területtel rendelkezünk mi is, és mások is.

De sorolhatnánk a további példákat: gondoljunk az arabok, keresztények és zsidók által oly nagyon követelt Jeruzsálemre (mindhárom saját vallásának eredetét látja benne); gondoljunk Koszovóra, melyet albánok, macedónok és szerbek egyaránt a magukénak érznek. (De távolabbi példákat is meg lehet említeni: ilyen a francia telepések „cajun” vidéke, az Egyesült Államok Louisiana államában; Korzika, mely a franciáknál kiemelt jelentőségű; a japánok és az oroszok által egyaránt igényelt Kurile-szigetek; de ilyen még Falkland, Hokkaido, Moldva, Krím-félsziget és így tovább, ad nauseam.)

Tudományunkban – legyen az nyelvészet, történelem, néprajz, folklorisztika, antropológia stb. – nem tudunk a területiségtől, a vidékcentrikusságtól elszakadni. Nem tudunk másképpen gondolkodni, mint a tájban, ami tőlünk messze van, s amely csak a „kutatási terep” fontosságával bír számunkra, melynek népe olyan dolgokat tud, amit még nem, vagy már nem tudunk, s amit meg akarunk szerezni. A központban így mindig függőségi viszonyt alakítunk ki a messzi tereppel: oda megyünk, ott tanulunk, kutatunk, ott eszünk, de tudjuk, hogy ez csak rövid ideig tart; amint munkánkat befejeztük, visszatérünk megszokott, komfortos életünkhöz, hogy aztán mindezt megírjuk tudományunk számára (mivel másabb ez, mint a turizmus, kérdezhetnénk).

Így, Bartók népzenei dialektusai, vagy Martin György néptánc dialektusai után⁷ tényként vesszük, hogy a dunai, vagy az alföldi s erdélyi dialektusok léteznek, s alapvetően különböznek egymástól. Tudjuk, hogy ha széki népzenet akarunk hallgatni, akkor a háromtagú vonósbandára kell hegyezni a fülünket (annak ellenére, hogy az egyik széki lassú így kezdődik: „*Be szépen szól a cimbalom...*”). Hasonló a probléma akkor is, amikor a kalotaszegi táncok közül a legényest (vagy helyi nevén „*figurást*”) emlegetjük. Martin György kutatásai figyelmeztettek arra a kalotaszegi sajátosságra, hogy ott a figurák „*abbc*” sorrendben kell hogy következzenek.⁸ Nagyon sok táncos azonban ezt nem tartja be, sőt a Nádas-mentén kívül inkább ennek a hiá-

⁶ Uő. 45.

⁷ Martin 1970–72.

⁸ Martin 1970–72, 1977.

nya a mérvadó.⁹ Senki sem vonja továbbá kétségbe, hogy a bivalyok jelentős szerepet játszanak az erdélyi parasztgazdaságokban; sőt, mára ez már mintegy „erdélyi”, tehát területi sajátosságnak tűnik.¹⁰ Jól tudjuk, hogy bivalyok a Partium és a magyar Alföld területén is bőven előfordultak a második világháború előtt.

Ami ezen példák mögött megbújik, az nem más, mint a régióban, táji tagolódásában való gondolkodás, a távoli területek elrendezése, hierarchizálása. A hierarchizálás magába foglalja, hogy a területeknek van egy időbelisége. Ez az időbeliség bizonyítja annak, hogy a területen élők kultúrája más, korábbi időszakok maradványaiból tevődik össze. Ezt vagy úgy bizonygatják a kutatók, hogy a folklór sajátosságok, vagy a tárgyak múltjában látnak „ősi”, „évszázados” hagyományokat; vagy ezzel szemben, az adatközlőkre hivatkoznak, akikben „elevenen él közös múltjuk emléke, származásuk”.¹¹

A hierarchizálás természetesen azt is magával vonja, hogy bizonyos régiók és tájegységek a néprajzkutatás divatjait követve be lesznek vezetve a kutatási irányzatokban, és így, mintegy központi helyet foglalva el, elsőbbséget élveznek más, kisebb, kevésbé „jelentős” vidékekkel szemben. Így tehát vannak régiók, melyek élnek és meghalnak, s mint az embereknek, a tájegységeknek is van születésük, virágzásuk és haláluk. Sok-sok történelmi tájegységre igaz ez (Kővár-vidék, Bihar, Zaránd etc). A 19. században kihalt Jászkunságban, vagy a Kiskunságban élők „mi-tudata” épp most születik újjá a szemünk előtt. Az időbeliséggel párhuzamosan, a területiség másik alapvető meghatározója – mint ahogy azt Ardener meghatározta –, a távolság-koncepció. Lehet, hogy a Galga-mente messze van a központtól, de Hétes még messzebb esik; Erdély vagy Moldva viszont a maga kiemelt, vagy éppen elhanyagolt fehér foltjaival aztán a legtávolabb van. Ez a hierarchia azonban csalóka! Bonyolítja a problémát az, hogy amit dialektusokkal elválasztunk egymástól, azt a típusokkal vagy stílusokkal összemossuk. Ezt a kétféle eljárást az segíti, hogy a területiségben csak történetiséget látunk. Illetve a területiség maga – mint fogalom – a történeti modellnek van alávetve, s azt igyekszik támogatni minden egyes újabb adatával. A történelmi

⁹ Kürti 1983. Itt mutattam rá arra is, hogy Kalotaszegen a belső határok kérdése sokkal inkább kutatói kérdés, mint adatközlői. Nagykapusi, inaktelkei, kis-és nagypetri táncanyaggyűjtéseimből válogatva érveltem, hogy a figurák nem „abbc” összetétele nem feltétlenül jelenti a „kalotaszegiesség” hiányát. Újabbban hasonlóan érvelek, amikor a területiséget és a régiókban való gondolkodást elemzem a tánc kutatásban. Lásd Kürti 1995.

¹⁰ Kós 1975.

¹¹ Major 1994, 9.

„egyenetlen fejlődés”, vagy marginális helyzet pedig táji színként és sajátoságként él tovább. Azonban sem a történeti fejlődés, sem a periférikus helyzet, sem pedig a táji eltérés (exkluzív dialektusokban való gondolkodás) önmagában nem magyaráz meg semmit: ugyanis e fogalmak és „tények” jelentését magunknak kell megmagyarázni, elemezni és bizonyítani minden egyes esetben.

Nyilvánvaló, hogy a dialektus (régió-területiség) modell, egy sajátos módon funkcionalista örökséget, beállítottságot takar, amelynek talán az egyik legnagyobb hibája éppen az, hogy nem eléggé történeti szempontú, annak ellenére, hogy a modell történetiségen alapszik. Azt is hangsúlyoznom kell, hogy a területiség (a táji csoportokban való gondolkodás) nem mindig pontos: néha vegyíti, de inkább elveti azokat az elméleti vagy népi tájszemléletű megfogalmazásokat, amelyeknek sokkal fontosabbnak kellene lenniük. A fogalmakkal való visszaélésnek egyik lehetőségét jellemzi az, hogy például Barabás Jenő tíz (!) zonális struktúrára tesz javaslatot a néprajz tudományos tájszemléletének kidolgozására;¹² Voigt Vilmos pedig használhatatlan, idejétmúlt szemiotikai és kommunikációs modellek felhasználásával az „emberi kultúra térbeliségének” hét különböző vonatkozását elemzi.¹³ Ebből is érzékelhető, hogy a táji, az etnikai, a néprajzi vagy az etnokulturális csoport kategóriák milyen koncepcióbeli problémákat takarnak, és milyen egyéni célt szolgálhatnak. Különösen azért fontos ezen elméleti feltételezések és kifejezések tisztázása, mert sokan minden megkülönböztetés és meghatározás nélkül felcserélve használják. Jó példa erre az etnikum vagy etnikai csoport-meghatározás visszássága a cigányság kérdésében; a nem etnikum hangoztatása, és mint csak néprajzi csoport elismerése. Így érvelve természetesen megerősíthetjük, hogy mezősi etnikum sincs, de van etnikus tudat a Mezőségben. A táji tagolódás egyik legnagyobb problémája, a határok kérdésének kényessége, mind a mai napig nincs pontosítva, illetve megfogalmazva, ennek politikai dimenziója pedig nincs felismerve.

Ez a táji-történeti modell megerősítést, elméleti alapot nyert: Kósa László és Filep Antal *A magyar nép táji-történeti tagolódása* című, 1975-ben kiadott könyvében.¹⁴ Azért érdemes itt kezdeni, mert bár segítük a modell továbbéltetését, könyvük bevezetőjében mégis megjegyzik:

¹² Barabás 1980, 34–35.

¹³ Voigt 1984, 80–83.

¹⁴ Kósa–Filep 1975.

*A táji csoport átmeneti kategória, megközelítési lehetőség, ha úgy tetszik, munkahipotézis, a népi kultúra táji tagoltságának tanulmányozásához (azért), hogy az eljövendő pontosító kutatásoknak keretet, támaszt, alapot nyújtson, de korántsem azzal, hogy javaslatait egyedül lehetséges megoldásnak tartsa.*¹⁵

A szerzők továbbá kijelentik, hogy „a tájilag-történetileg kialakult csoportok kutatása nem más, mint a magyar népi műveltség analitikus felbontása”.¹⁶ Ez valószínűleg Tálasi István egyetemi előadásainak, és Tálasi saját elképzeléseinek az összefoglalása – de anélkül, hogy azt megemlítenék – Kósa és Filep munkájában. Tálasi ugyanis korábban így érvelt:

*A néprajzi csoportok kutatása egy nép kultúrájának analitikus felbontása a tájilag adott, történetileg különböző időkben létrejött, a közös műveltséget differenciált fokon és mértékben bíró csoportokon keresztül - amelyek azonban maguk is integrálódott kulturális egységek.*¹⁷

Mivel Tálasi és Kósa-Filep az analitikus felbontásra teszi a voksát, én szeretném az építő kritika segítségével ezt az analitikus felbontást folytatni, és ezáltal a néprajzkutatás táji szemléletének lehetőségeit, problémáit pontosítani.

A táji csoportok „analitikus felbontása” az az elemző módszer, amely arra irányul, hogy „Azok a vélt vagy valós specifikumok, amelyek alapján a néprajz fölfigyelt az egyes csoportokra, illetőleg, amelyeket a csoportok jellemzőjének tart, közös műveltséghez tartozó, más-más időben és fejlődési fokon kialakult, esetleg megrekedt jelenségek.”¹⁸ Nyilvánvaló tehát, hogy a területiség egyszerűen mint időbeliség jelentkezik. Hogy ez miért van, illetve miért igaz, arra is megkapjuk a szerzőktől a választ. Kósa és Filep szerint: „A közelmúlt konkrét vizsgálatait az tanúsítják, hogy a magyar paraszti kultúrának a »csoportok« prizmáján szóródó színe az elmúlt százötven-kétszáz esztendő fejlődésének eredménye”.¹⁹ A történészek figyelmeztetése, s ezen belül Egyed Ákos „tájtörténeti modellje”²⁰ sajnos nem vált igazán a néprajzosok munkamódszerévé, annak ellenére, amint azt látjuk a Kósa-Filep

---

¹⁵ Kósa-Filep 1975, 51.

¹⁶ Kósa-Filep 1975, 37.

¹⁷ Tálasi 1980, 228.

¹⁸ Kósa-Filep 1975, 37.

¹⁹ Kósa-Filep 1975, 37.

²⁰ Egyed 1981, 7–15.

idézetből is, hogy a magyar néprajzkutatás, vagy az európai etnológia, történeti tudományágként tartja magát számon.

A történelemszemlélet központiségára a sajátosságosan bizonyított példák a palócok 18. századi déli kivándorlása és az Alföld benépesítése, a Sárköz, Ormánság, a barkók, a gyimesi csángók „klasszikusnak mondható néprajzi képe”, amely a „XIX. században alakult ki”.²¹

A kérdés számunkra azonban az, hogy mi van akkor, ha nem a „közel-múltat”, hanem a jelent vagy a távoli múltat kutatjuk? Akkor is az elmúlt százötven-kétszáz év felfedezései adják meg a modellek és az időbeliség kereteit? A kérdést úgy is megfogalmazhatnám: valóban lehetséges ilyen a priori feltevéssel összemosni olyan területeket, mint például Gyimes, Palócföld vagy az Ormánság? Tehát csak azért, mert ezeket a területeket a 19. század utolsó negyedében fedezi fel a nemzetiesített néprajztudomány, a történeti háttérüket csak a „klasszikusnak mondható néprajzi kép” felfedezésével egyidejűnek kell mondanunk? Kósa és Filep arra is rátapintott, hogy:

*A csoportok határai nem azonosak a kulturális határokkal... (mert)... karakterüket épp az adja, hogy határaikon túlnyúló jelenségek vagy jelenségcsoportok az adott területen egyedi módon találkoznak és sűrűsödnek, sajátos struktúrában rendeződnek el.*²²

Arra azonban nem kapunk választ, mit is jelent az, hogy „karakter”, „egyéni módon” való „találkozás”, „összesűrűsödés” vagy „sajátos struktúrában” való „elhelyezkedés”? Így érthetjük meg tehát azt az elméleti problémát, hogy hogyan lesznek bizonyos tájegységek mintegy időzítve, és „karakterrel”, „jelenségekkel”, felruházva kisajátítva a néprajztudomány bizonyos használói számára.

KALOTASZEG KUTATÁSA ÉS HATÁRAI

Tehát ennyiből is világosan kitűnik, hogy a „táji csoport” a néprajztudományban használatos felfogásának milyen kényes és máig eldöntetlen határai vannak. Az alábbiakban Kalotaszegre szeretnék hivatkozni ezen teóriák, elképzelések tükrében. Kalotaszeg kutatásának számos olyan pontja van, amely erre a problémára hívja fel a figyelmet, annak ellenére, hogy Kalotaszeg ma már

---

²¹ Kósa–Filep 1975, 37.

²² Kósa–Filep 1975, 37.

nem tartozik a legfontosabb divatterülethez – az ardeneri távoli régióhoz, mint a századfordulón, bár még mindig sokan vannak, akik emiatt keresik fel.

Érdemes megjegyezni, hogy „Kalotaszeg” elnevezés valószínűleg délszláv eredetű, s már a 15. század írott forrásaiból ismerjük.²³ A történeti és régészeti kutatások eddig nem tudták bizonyítani Kalotaszeg magyarságának nem-magyar eredetét és összetételét, annak ellenére, hogy néptörténeti és népetimológiai emlékek törökös, illetve tatáros eredetet hangoztatnak. Ez a jól ismert és sokat hangoztatott „tatár eredet” azonban minden bizonyosságot mellőz. Annyi azonban bizonyos, főleg a nyelvtörténeti kutatások alapján, hogy jelentős gepida, szláv (bolgár), avar lakosság élt Erdély kalotaszegi részén, a magyarság honfoglalása előtt.²⁴ Hasznos az az adat, amit a történeti kutatásokból megtudunk: a legkorábbi dokumentumokban a kalotai esperesség Kolozvártól egészen Nagyváradig terjedt el.²⁵ Ami talán irányadó a korai évszázadokból, hogy Kalotaszeg határkérdése – több más vidékhez hasonlóan persze – már akkor politikai kérdések és hatalmi törekvések játékszere. Az eredetileg a nagyváradai püspökség kalotaszegi esperességének ismert Kalotaszeg a püspöki hatalomból a Mikola nemzetséghez és annak leszármazottaihoz (Kabos, Veres, Vitéz, Kemény, Gyerőffi) kerül.²⁶ A reformáció után a váradi püspökség, s ezen belül a Közép- és Kiskalota névvel illetett részek jelentősége megszűnik, ugyanúgy mint Bihar megyei fennhatósága.²⁷ A kalotaszegi tudatnak tehát legkevesebb a messzi történelmi tudata, bár elszigetelt irodalmi bizonyítékok léteznek a kalotaszegiség bizonyítására. A 18. század során Kőröspataki B. János, egyik kevésbé ismert históriás énekíró, megénekelte Kalotaszeg pusztulását az 1658-as török-tatár bosszúálló hadjárat alkalmával, mikor így kesergett „Erdélynek és Magyarországnak szörnyű romlásáról és az népeknek rabságba viteléről való rövid históriá”-jában:

*Együtt veszél te is Kalotaszeg,
Kiben az ifjúság volt mint virágsereg.*

---

²³ Szabó T. 1942, 3.

²⁴ Balázs 1939, 6–7.; Makkai–Mócsy 1988, 176–187.

²⁵ Balázs 1943. Meg kell itt említenem, hogy bár Balázs Éva tanulmánya az egyik legalaposabb, és Kalotaszeg szempontjából nem elhanyagolható elemzés, bizonyos mértékig hiányos. Térképén, mely mind néprajzi, mind történeti jelentőséggel egyaránt bír, nem szerepel például az Almás-mente egyik faluja, Zsobok (ma Jebuc, Szilágy megye), holott erre a településre már 13. századi említéseink is vannak.

²⁶ Györffy 1987, 629–630.; Makkai–Mócsy 1988, 264–265.

²⁷ Jakó 1940, 60–84.

Kalotaszeg milyenségét, elütő voltát a többi vidékektől a 19. században fedezik fel és éltetik. Kőváry László 1854-ben ezt írja:

*Három kiváló pontja van Erdélynek, hol a magyar nép az ősmagyar szokásokat, mint ugyanazon drágakő különböző oldalai ugyan, de mégis lehető színben visszatükrözi. E három pont: a Szilágyság, Kalotaszeg és Torockó.*²⁸

Kalotaszegről Kőváry, valamint Téglási Ercsei József és Soós Antal ismertetései a különböző újságcikkekben jelentek meg – mint a *Hon és Külföld*, *Vasárnapi Újság*, *Székely Néplap* stb.²⁹ – az első populáris híradásokként a 19. század közepéről. Már ekkor felhívják a figyelmet Kalotaszeg egyedi sajátosságaira: az ősmagyar hagyományokhoz való ragaszkodás, a viselet cifrasága, a menyasszonyfa (lakodalmi fa) használata. Érdekes, de talán érthető, hogy ekkor még nem emlegetnek Kalotaszeggel kapcsolatosan sem kivándorlást, sem egykezést³⁰, amelyek később mint kalotaszegi jellegzetességek szerepelnek majd.

Kalotaszeg néprajzi, tudományos felfedezését azonban Jankó Jánosnak köszönhetjük. Jankó János 1890-ben és 1891-ben járta be Kalotaszeget, s gyűjtött anyagot. Ez meg is jelent 1892-ben *Kalotaszeg magyar népe* címmel, melyet 1993-ban reprint kiadásként újranyomtattak Budapesten. Már itt találkozunk azokkal a fejezetekkel, melyek a későbbiek folyamán néprajzos témák lesznek. Pregnáns példaként kiemelném a nevek és gúnynevek használatát, melyet Jankónak és Czuczsa Jánosnak, Jankó segítőjének, köszönhetünk, mint divatos néprajzi témát; ezt folytatta a későbbiekben Márton³¹ és B. Gergely kalotaszegi témával.³² Ilyen kiemelt téma még a cifraságon belül, Kalotaszeg és a kalotaszegiek specialitása a faragás, valamint a kőfaragás, melyet Hála József dolgozott fel.³³ De vannak elszórt ku-

²⁸ Kőváry 1985, 375.

²⁹ Talán az első leírás Kalotaszegről Téglási Ercsei Józseftől származik. Ez a Kolozsvárott nyomtatott *Hon és Külföld* 1842-es évfolyának különböző számaiban jelent meg, *Kalotaszeg válaszata* címmel. Később több kiegészítése is készült, többek között egy, Merai Gracza György tollából. A következő, Kőváry László 1854-es leírása, alapos és – a korszellemhez híuen – megbízható is. Soós Antal cikke, mely a *Székely Néplap* hasábjain jelent meg 1867-ben, egy M.Gy. monogrammal ellátott cikk – *Kalotaszeg vidéke és magyar népe*, – a *Vasárnapi Újság* 1856. III/17. számában ismerteti Kalotaszeget a magyar olvasókkal.

³⁰ Schneller 1944.

³¹ Márton 1945.

³² B. Gergely 1981.

³³ Hála 1993.

tatások is, mint például Wislocki Henrikné, aki több fontos témát is feldolgozott Kalotaszeggel kapcsolatban.³⁴

Jankó „Kalotaszege” azonban meghatározta a magyar néprajzkutatás Kalotaszeg behatároltságát. Harmincnégy „*kalotaszegi faluból melyek Kolozs megye bánffy-hunyadi, gyalui, kolozsvári és almási járásban helyezkedtek el*” gyűjtött anyagot Jankó János. A terület klasszikus „néprajzi” körülhatárolása nála így olvasható:

*Kalotaszeg tehát, mint földrajzi fogalom könnyen meghatározható, nem más az, mint a Kalota és Körös völgye; s így nem tartozik belé sem a Nádas, sem az Almás völgye, vagy forrásvidéke. Ethnographiailag a Kalotaszeg határainak megvonása már sokkal nehezebb, s ezt ma csak feltevések alapján kísérelhetem meg. Azon eredmények alapján, melyeket az alábbi könyvbe foglalom össze, bizonyos az, hogy a földrajzilag értelmzett Kalotaszeg a néprajzi Kalotaszegnek ma is magvát képezi, de ide tartozik még a Nádas völgye Kolozsvárig, az almási Nagyalmásig; kétségtelen az, hogy az általam átkutatott 34 falu mind Kalotaszeghez tartozik, de hogy a keleti határok hol vonhatók meg, ma még nem tudom, csak valószínűleg tartom azt, hogy a Kolozsvár körül elterjedő magyar nyelvű terület, mely minden felől oláhsággal és szásszal van körülveve s melyet csak vékony fonalak, kicsiny falvak által jelzett sorok fűznek össze egyrészt a tordai, másrészt a szilágysági magyarsággal, e körülzárt helyzetében ethnographiájában is teljesen egységes.*³⁵

A keleti határok bizonytalansága azt jelentette Jankó és kortársai számára, hogy a Jára-völgye, Fenes, Magyarlóna, Léta, Györgyfalva, Tordaszentlászló kimaradt a kutatásból. Azonban nála találkozunk Kalotaszeg kistáji hármias felosztásával is legmarkánsabban: 1. „*Körös medenczéje*” (Felszeg), 2. „*Almás medenczéje*” (Alszeg), 3. „*Nádas medenczéje*” (kolozsvári átmeneti terület).³⁶ Igaz, már 1864-ben Pesty Frigyes leírta az Alszeg és a Felszeg kifejezéseket Kalotaszeggel kapcsolatosan, mint használatos népi térneveket; így van ennek a régióknak, tájnak egy, az ottlakók által is tudatosult, megélt és használt földrajza is, még akkor is, ha ez mára már kissé eltompult. Ez, s nem az Almás-mente, a Nádas-mente és a Kapus-mente kifejezések – melyekkel ez idáig még sem korai írásos formákban, sem népi gyakorlatban nem találkoztam – takar valamilyen fokú táji, halvány kalotaszegi „*mi-tudat*”.

---

³⁴ Wislocki 1892, 1896.

³⁵ Jankó 1993, 2.

³⁶ Jankó 1993, 43.

Jankó „*hagyományos*” megfogalmazása, igen sokáig tartotta, és tartja magát mind a mai napig, annak ellenére, hogy volt ellenvetés határmegállapítása miatt. Ennek korai képviselője Czuczsa János kalotaszeg királyi igazgató-tanító volt, aki 1890-ben, tehát Jankó könyvének megjelenése előtt már a „*muszuj-elmélet*” és a Kalotaszeg körülhatárolásának rugalmatlansága ellen küzdött.³⁷

Az ilyen finomítások azonban mit sem számítottak. Jankó úttörő vállalkozású könyve nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a századforduló előtt, a milleneumi ünnepekre Kalotaszeg fogalomává, egy művészi koncepcióvá váljék. Az, ami elindul a szöttesekkel a 1880-as években, az 1903-ban és 1904-ben a képzőművészetben az ott tartózkodó Kőrösfői Kriesch Aldár, Edvi Illés, és Malonyay Dezső – valamint Telegdy Árpád bánffyhungyadi rajztanár – segítségével további erősítést ad Kalotaszeg felfedezéséhez, amely megteremtette a kalotaszegi festőiskola alapjait.³⁸ Igaz, már előttük is járt ott egy angol művész, Walter Crane, aki megörökítette a kalotaszegi viseletet.³⁹ Azonban az előbb említett budapesti „*három testőr*” volt az, aki Kalotaszeg művészi felfedezéséhez hozzásegítette a magyar művészeket és művészettörténészeket. Ki kell hangsúlyozzam azt a néprajzkutatás számára sem közömbös tény, hogy a művészek sokban nem értettek egyet Jankó „*közönyösségével*”, amivel, szerintük, annyi „*kincs mellett haladt el*”, és emiatt terepmunka módszerével sem tudtak egyetérteni. Malonyay saját szavaival, melyeket Lippich Elekhez intézett 1904. augusztus 2-án, Jankó János „*Valósággal úr ellen uszította ezt az áldott, szerető népet.*”⁴⁰ Ez azonban nem változtatta meg a művészek véleményét a határkérdéssel kapcsolatban, továbbra is a jankói 34 falu elméletével dolgoztak. Azonban azt nem lehet kétségbe vonni, hogy Malonyay–Lippich iskolateremtő módszerrel bevezették Kalotaszeget a díszítőművészetbe, az építészetbe – ez főleg majd Kós Károly hatására terjed el leginkább – és a művészettörténetbe.⁴¹

Tekintsük át röviden, hogy miként alakult Kalotaszeg divatja és központtal való kapcsolata, továbbá Ardener és Said után, Kalotaszeg „*keletiesi-*

³⁷ Czuczsa 1890, 113. Czuczsa a *Kalotaszeg* folyóiratban publikált írásaiban, valamint helyi tudásával kivívta Jankó megbecsülését és barátságát. Lényegében Czuczsa írja Jankó könyvének *Hatodik Részét*, „*A kalotaszegi nyelvjárás*”-t. Czuczsa ekkorra már kiáll amellett, hogy bár Kalotaszegen sok egyedi jelenség él – például a „til”- „túl” ragok használata –, de Kalotaszeg nem „szó, hanem nyelv-járás”. Vö. Jankó 1993, 205.

³⁸ Murádin 1997, 56–61.

³⁹ Gál 1967.

⁴⁰ Lásd Jurecskó 1989, 268.

⁴¹ Tombor 1947.

tése". Itt a „keletiesítést” nyugodtan használhatjuk, hisz Gyarmathyné bevallása szerint Munkácsy Mihály az igazi „magyar típust” kereste, és meg is találta a bánffyhunyadi vásáron.⁴² De más festők és rajzolók is megkedvelték a vidéket, sőt ekkor már a fényképezésnek is egy területi központjává válik Kalotaszeg (már Gyarmathy Zsigáné könyvében is találunk egy Écsy nevezetű fényképészt, aki megörökítette, talán elsőként, Kalotaszeg falvainak lakóit). De az utazás divatja is ehhez a lokálpatriotizmussal megtöltött korhoz kötődik: Margaret Fletcher és rajzoló útítársa, Rose Le Quesne, Gyarmathyné vendégei voltak Bánffyhunyadon. Így került be természetesen a kalotaszegi varrottas is Fletcher könyvébe.⁴³

Mind Jankó táji elmélete, mind pedig a Malonyay⁴⁴ által kialakított művészi fogalommal való felemelés „projektje” lényegében két dolgon múltott: egyik a Bánffyhunyadon lakó Gyarmathy Zsigáné, született Hóry Etelka, lokálpatrióta munkássága és származása, aki miatt a Felszeg természetesen kitüntetett szerepet kapott.⁴⁵ A másik pedig a Herrmann Antal által bérelt jegyei, egzotikus fürdőhely, mely odacsábította a magyar néprajzi elit egy részét.⁴⁶ Jeles kutatók is megfordultak Jegenyefürdőn: köztük Wlislócki Henrik (aki a környékbeli kutatásait közölte is az 1890-ben beindult *Kalotaszegben*), Katona Lajos, Munkácsi Bernát, Pápay Károly. Jeles népzene-kutatók is járják Kalotaszeg falvait, Vikár Béla még a századforduló előtt, Bartók Béla pedig 1910-ben.

Az 1885-ös országos kiállításon már egy „kalotaszegi szoba” – tulajdonképpen csak Magyargyerőmonostorról – került kiállításra Gyarmathyné felügyeletével, miniszteri felkérésre. Ekkortól számíthatjuk a kézimunka, a varrottas, a pártá és a muszuj köztudomásra hozását, de ekkor kezdődik meg, éppen Gyarmathy Zsigáné irodalmi működése alapján – könyve *A havasok alján* nagy sikernek örvendett a korabeli úrinőknél – Kalotaszeg populáris irodalmi reprezentációja is. Talán ezt az irodalmasítást a polihisztor, Sztánán élő Kós Károly képviselte igazán, de a későbbiekben is volt Kalotaszegnek saját írója, publicistája Katona Szabó István személyében, aki több

---

⁴² Így ír Gyarmathyné Munkácsy festményéről: „*Én pedig a Honfoglalás-t nézve, annak főalakján elmerengek és visszaemlékszem egy csinos barna férfira, a kit többször láttam a bánffy-hunyadi vásárokon.*” Vö. 1896, 45.

⁴³ Fletcher 1892.

⁴⁴ Vö. Malonyay 1907.

⁴⁵ Gyarmathy 1896.; Baranyai 1989.; Tőkés 1989.

⁴⁶ Hála 1993a.; Kós 1989.

kalotaszegi témájú regényt is írt.⁴⁷ Azonban ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a büszke kalotaszegi öntudat kialakításában – valamint a kalotaszegi hagyományok felélesztésében – legalább olyan nagy szerepe volt a *Kalotaszeg* című lap beindításának 1890-ben Gyarmathy Zsigáné közreműködésével, mint Ady Endre 1914-es költeményének, *A Kalota partiján*-nak, mellyel a neves költő a kalotaszegi cífraság és színvilág hitelesítését adta.

Ha alaposabban elolvassuk Gyarmathyné könyveit és cikkeit, melyeket a *Kalotaszeg* folyóiratban publikált, akkor rájövünk, hogy írásaiban sok olyan dolgot említett, amelyeket később a néprajztudomány „kalotaszegi” sajátosságnak tudott be. Ilyen például a „zászlós temetkezés”, a Gyarmathyné által leírt „zászlós lányok” szerepe a temetkezéskor⁴⁸, vagy pedig a muszujviselet. De szintén csak ő hívja fel a figyelmet a „kalotaszegi gyermek”-re is⁴⁹, mely szintén néprajzos téma lesz a későbbiekben⁵⁰, a varrásra, valamint a népnyelve is, melynek tudatos gyűjtését, kutatását a bánffyhungyadi tanító, Czuczka János karolta fel.⁵¹

Ennél persze sokkal több példát lehetne felsorolni, melyek a 20. századi néprajzkutatásban visszaütnek, mint kalotaszegi sajátosságok (pártviselet, iparosodás kezdődése, az asszonyok piacozása, kivándorlás, a magyar–román – akkoriban még oláh – kapcsolatok stb.). Érdekessége még Gyarmathyné tevékenységének, hogy mennyi szerepet szán a budapesti – és távolabbi – kapcsolatoknak, melyek Kalotaszeg lakosságát mind a mai napig összekötik a külvilággal.⁵² Ez mintha a határok majdnemhogy (mai kifejezéssel élve) posztmodern rugalmasságát és átjárhatóságát sejtetnék.

Kalotaszeg további kiemelt szerepe – melyet lényegében a Székelyföld és Kalotaszeg vetélkedésében is lehet érezni – azzal nyert megerősítést, hogy az író Kós Károly is érdekesen, sőt sajátos módon írói-művészi szemmel fogta fel Kalotaszeget, annak jelentőségét és határainak kérdését.⁵³ Nála már az eredeti jankói 34 magyar falu 39-cé nővi ki magát, s a terület így megnagyobbodik. Az alszegi Sztánán élő Kós így írja le Kalotaszeg kiterjedését:

⁴⁷ *A Borika és a Vesztett szerelem* mindmáig nagy népszerűségnek örvendenek Kalotaszeg, pontosabban Zsobok olvasó falusi népe körében.

⁴⁸ Gyarmathy 1896, 15.

⁴⁹ Gyarmathy 1896, 16–20.

⁵⁰ Kresz 1943, 1944, 1949, 1957, 1959, 1960a, 1960b, 1975.; Faragó 1978, 1981.; Vasas 1993a, 1994.

⁵¹ Gyarmathyné 1898.

⁵² Pl. Fülöp 1998a, 1998b.

⁵³ Kós 1911.

Tágabb értelemben – és ma így értelmezzük mi és így maga a kalotaszegi nép is – Kolozsvármegyének azt a területét, mely a Kolozsvár–nagyváradai vasútvonal, illetőleg országút közén és két oldala mentén Kolozsvártól egészen Csucsáig terül el és amelyet délen a Gyalui-havasok északi, nyugaton a Vlegyásza-havas és a Meszes-hegylánc keleti lába foglalnak be. Ehhez az egységes, eléggé zárt és kelet-nyugati húzóadású területhez délfelé vékony nyúlványban csatlakozik még néhány falu a Gyalu-Jára-i út mentén egészen Alsó-Járáig, melyeket néprajzilag szintén Kalotaszeghez kell számítanunk. Közigazgatásilag Kalotaszeg zöme Kolozsvármegye bánffyihunyadi, gyalui és nádamenti járáshoz, kicsiny északi területe hidalmási járásához tartozik, míg dél felé lenyúló két községe (Tordaszentlászló és Magyarléta) Torda-nyos vármegye területén fekszik.⁵⁴

Érdekessége s talán furcsasága a kalotaszegi művészeknek, hogy míg északon elmegy Farnason túlra Váralmásig, s délen Tordaszentlászlót és Magyarlétát is Kalotaszeghez csatolja, addig inkább művészi mint földrajzi, tájékoztató jellegű térképén legtöbbször mellőzi, köztük saját faluját, a román-magyar vegyes lakosságú Sztánát is.

Néprajzilag azért is szükséges figyelembe venni a szépíró Kós Károly területi megfogalmazását, mert ezt a modellt veszi át Viski Károly *Etnikai csoportok, vidékek* című, a néprajzkutatásban meghatározó szerepet játszó tanulmányában is. Viski azonban már arra a következtetésre jut, hogy a mintegy negyven faluba beletartozik „*az azonos megjelenésű Torda-aranyos-menti Magyarléta és Tordaszentlászló, s a Kolozsvártól délre eső Györgyfalva*”.⁵⁵ Viskinél találjuk meg azt a magyar néprajzkutatás számára igen fontosnak tartott kitétel is, miszerint Kalotaszeg „*Erdély leghatározottabban elkülönülő nagyobb (nem székely) magyar népcsoportja*”.⁵⁶ A néprajzkutatás a 20. században, erre a két kitételre akart bizonyosságokat gyűjteni: a székelységtől való elütő, és az erdélyi magyarság egyik „*leghatározottabban elkülönülő*” voltára.

Talán nem érdemtelen megjegyezmem, hogy Kalotaszegről sokáig tartja magát Gyarmathyné eszméje – akinél meg is jelenik ez a mondat⁵⁷ –, hogy Kalotaszeg addig tart, amíg a muszuj ér. Erről a ruhadarabról írja Jankó János klasszikus tanulmányában: „*A pengyelre jön rá a muszuj, a kalotaszegi női viselet legjellemzőbb ruhadarabja, melyet a konfirmációtól kezdve ha-*

⁵⁴ Kós 1932, 9.

⁵⁵ Viski 1938, 20–21.

⁵⁶ Viski 1938, 20.

⁵⁷ Gyarmathyné 1896, 43.

láláig visel".⁵⁸ A muszuj viseletét sokáig „ázsiai”, törökös maradványnak minősítették, ami természetesen hozzátartozik Kalotaszeg „keletiesítéséhez”. De még az is, hogy Palotay Gertrúd⁵⁹ törökös elemeket vélt felfedezni a hímezésben, és újabban Novák László kockáztatta meg, hogy a kalotaszegi Nyárszó temetőjében „archaikus”, ló alakú fejfák találhatóak.⁶⁰ Számára ezek a fejfák képviselik a kalotaszegi nép eredetének keleties bizonyítékát. Novák szerint: „*Tudjuk, hogy a kalotaszegi magyar etnikum tatár eredetű. A XVII. század közepi török-tatár betörés után maradt vissza Kalotaszegen tatár néptörődék, melynek szokáshagyományai tovább őrződtek (például a viseletben a muszuj ékes bizonyosság erre)*”⁶¹.

Kalotaszeg török-tatár eredete azonban inkább egy általánossá vált tudománytalan mítosz, mint bizonyított tény, és inkább az archaizálást, a régió Kós Károly által már hangoztatott, zárt világának a keletiesítését képviseli. Éppen így. Kós Károly kutatásai alapján mondhatjuk⁶², hogy a muszuj, vagyis a lepelszoknya egykori elterjedése Kalotaszegen túlról is bizonyított. A néprajzkutató ifjabb Kós írja:

*E sok szempontból találó meghatározás szerint azonban ki kellene tornunk Kalotaszeg mint néprajzi terület közismert határait. Ugyanis a múlt században még viselték a muszujt Deréte, Magyarnádas, Gorbó, Szentpál, Sárd, Almástamási akkori magyar lakói, megvan (volt) viselete Váralmástól északra Zsomboron és Hidalmáson, Gyalutól keletre pedig Szászfenesen, Györgyfalván...Ajtonyon és Karán, délre egészen Magyarlétáig, Kolozsvártól északra Nádaskóródon és Kajántón, sőt a Szamos mentén Bonchidán, Válaszúton és Kendilónán is él a muszuj-viselet emléke.*⁶³

A lepelszoknya viseletéről pedig nemcsak a környékbeli románság, hanem a távolabbi orosz, ukrán, havasalföldi és moldvai lakosság is szolgáltat bőséges adatot a kutató számára. Azonban dolgozatának összefoglalásában a néprajzkutató Kós Károly nem tér vissza Kalotaszeg határainak kérdéséhez. Így az derül ki, hogy a későbbiekben oly jellegzetesnek tartott ruhadrab, mint a muszuj (bagazia), mely megadta a területnek az egyik legtipikusabb sajátosságát, a „kalotaszegiségnek” az ellenkezőjét bizonyította. Tehát

⁵⁸ Jankó 1993, 92.

⁵⁹ Palotay 1937.

⁶⁰ Novák 1991, 216.

⁶¹ Novák 1991, 216.

⁶² Kós 1964.

⁶³ Kós 1964, 166.

azt, hogy a kalotaszegi jellegzetességek, mint a muszuj viselete, mennyire egy néprajzos eszmeáramlat hatásának a termékei, jól bizonyítja Gönyey Sándor hasonló fogalmazása, amikor a Drávaszög meghatározását adja: „Ha az Ormánóság, mint mondani szokták, addig terjed, ameddig a biklát viselik, akkor a Drávaszögnek néprajzilag – bár különösen hangzik – addig nyúlik a határa, ameddig a református magyarság régi női viseletében a »bugafikető« kimutatható”.⁶⁴ Nem kizárt tehát, hogy Gönyey területmeghatározó modelljét a kalotaszegi muszuj-viselet után mintázta.

Az első világháború után, amikor már néprajzosok és folkloristák terepmunkája is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Kalotaszeget jobban megismerhessük, Kalotaszeg újabb határ-„módosításokat” kapott. Bátky Zsigmond korai leírásaiban⁶⁵, vagy Springholz-Ungi Mariska⁶⁶ kalotaszegi díszítőművészetéről írt munkájában lényegében a jankói szemüveggel dolgozik. Külön ki kell hangsúlyozni azonban, hogy Bátky Zsigmond kalotaszegi varrottasokról írott munkájában⁶⁷ Kalotaszeg néprajzi-folklorisztikai jellegzetességeit tovább erősíti, így segítve ezáltal Kalotaszeg mítoszának a továbbélését is. Bátky kiemeli a kalotaszegiek „azonos eredetét”, „egyforma viseletét”, „szokásait”, nyelvét és életmódját.⁶⁸ Az „írásos” s „sinyórvarrásos” kézimunkákat ő kimondottan helyi fejleményeknek nevezi – igaz, még Torockót is említi az utóbbival kapcsolatban.⁶⁹ Itt Bátky természetesen Jankó János mítoszára épít, aki szerint a varrottasról lett „mélán híres Kalotaszeg... (mely sehol sem él)... oly nagy választékban s teljes kifejelettségben, mint éppen a Kalotaszegen”.⁷⁰ Ezeket „az eredeti magyar technikákat” Bátky az elzártsággal és a nehezen megközelíthető területtel magyarázza. Így lesz Kalotaszegből egy ardeneri „távoli”, „eldugott” vidék, így homogenizálódnak a helyi sajátosságok és így lesznek meghatározva és körülhatárolva a magyar néprajzkutatás számára.

A két világháború közti néprajzkutatásokban is Kalotaszeg zártságát és sajátosságait kiemelő irányzatokat figyelhetjük meg. Györffy István juhtartására vonatkozó 1930-as kutatása⁷¹, Nagy Jenő magyarvalkói gyűjtései az

---

⁶⁴ Gönyey 1942, 39.

⁶⁵ Bátky 1900, 1905, 1907.

⁶⁶ Springholz-Ungi 1904.

⁶⁷ Bátky 1924.

⁶⁸ Bátky 1924, 1.

⁶⁹ Bátky 1924.

⁷⁰ Jankó 1993, 96.

⁷¹ Györffy 1934, 1938.

1935–37-es évekből⁷² szinte páratlan anyagot szolgáltatnak Kalotaszegről.⁷³ Kresz Mária⁷⁴ leírásaiban egy egész helyi monográfiát ad közre Nyárszóról. Györfly István ösztönzésére kezd kutatni Erdélyben s Kalotaszeg több falujában is Makkai Endre és Nagy Ödön.⁷⁵ Mostoha sorsra jutottak Tagán Galidsmán 1941-es inaktelki gyűjtései a földművelésről és állattartásról.⁷⁶ De hasonlóan járt a magyar néprajzkutatás által igen méltánytalanul kiszorított Csete Balázs kutatása és leírása is a kalotaszegi Nyárszó zászlós temetkezéséről, vagy egy-egy falujának faragó, díszítőművészetéről, szokásairól⁷⁷. 1945–1948 között kezd el gyűjteni Faragó József Kiskapuson, de ezek a tanulmányok először csak hírlapokban látnak napvilágot, s majd csak később néprajzi munkákban.⁷⁸ Ifjú Kós Károly⁷⁹ egyik nagyszerű „hazai” írásában a kalotaszegi kosarazó juhászatot, egy másik, román nyelvű dolgozatában a bivalyartás kalotaszegi hasznát⁸⁰ emeli ki. Kalotaszegi kutatásainak szép és pregnáns példája az 1980-ban kiadott, a román kollégái számára majdnem teljesen ismeretlen monográfiája, az *Eszköz, munka néphagyomány*.⁸¹

Ezek a művek inkább megerősítik, mint megkérdőjelezik a régió határait. A művész Kós Károly és a néprajzkutató Viski meghatározását viszi tovább Nagy Jenő⁸², aki azonban már Kalotaszeghez sorolja Magyarfenest, Magyarlónát és Ajtonyt is. Ezen idők Kalotaszeg-kutatói elfogadják a terület hármasterület-tagozódását (Felszeg, Alszeg, Nádásmente), de egységesnek és

⁷² Nagy 1942a, 1942b, 1943, 1946, 1984.

⁷³ Mindenképpen érdemes itt megemlíteni, hogy a II. bécsi döntés után fokozódott a kalotaszegi, de általában az erdélyi magyarság iránti kutatói kedv. Lajtha László gyűjtései is erre az időszakra datálhatóak. Ekkor a cserkészek is megjelentek az erdélyi falvakban, köztük Kalotaszegen is. A cserkészet által meghirdetett Országos Teleki Pál Portyázóversenyen a kolozsvári Református Kollégium és a Piarista Gimnázium cserkészőrsei vettek részt 1943 áprilisában portyázó-versenyen; Nagykapus, Méra, Mákófalva, Nagypetri, Páncélceh, Vista lett meglátogatva Kalotaszegen. Ezek sokszor igen alapos – a kor színvonalának megfelelően persze – értékes meglátásokkal rendelkeznek. Sok rajz, térkép és fotó is készült a cserkészek munkássága nyomán. Lásd Etnológiai Adattár, 1943.

⁷⁴ Kresz 1943, 1944, 1949, 1957, 1959, 1960a, 1960b, 1975.

⁷⁵ Nagy 1993.

⁷⁶ Lásd Etnológiai Adattár 1837, 1840, 1841.

⁷⁷ Csete 1942, 1960, 1990.

⁷⁸ Faragó 1947, 1978, 1981.

⁷⁹ Kós 1947.

⁸⁰ Kós 1975.

⁸¹ Kós 1980.

⁸² Nagy 1946.

néprajzi szempontból homogénnek írják le az egész Kalotaszeget. A nyelv-járáskutató Nagy Jenő is úgy érvel, hogy „*A mai Kalotaszeg népe tehát a történelem tanúsága szerint nem azonos összetételű*”, azonban felteszi a kérdést: „*Mi lehet az oka annak, hogy ez a történelmi és mondhatnánk nyelvi fejlődés szempontjából különböző terület néprajzi vonatkozásban egységes, összefüggő képet mutat?*”⁶³ A közös történelem, a lakosság kicserélődése, majd pedig a külvilággal való érintkezések adják meg a kutatónak a választ erre a fontos kérdésre. Azonban azt is kihangsúlyozza Nagy Jenő, hogy mindezek ellenére Kalotaszegnek „*a történelem folyamán népi határai nem változtak lényegesen*”.⁶⁴ Érdekes tehát ez a kettősség, ha nem nyilvánvaló ellentét, amely megfigyelhető Kalotaszeg néprajzkutatásában: egyszerre pontosan körülhatárolható, de ugyanakkor bővülő-szűkülő változatosságot és eltéréseket mutató területről van szó.⁶⁵

Szabó T. Attila, neves helytörténész és helynévkutató, több tanulmányában elemzi Kalotaszeg táji és történelmi sajátosságait.⁶⁶ Szabó T. Attila, valamint Kós Károly segítségével tartották meg 1936-ban a kalotaszegi Bábonyban az első erdélyi falukutató munkatábort a kolozsvári Református Teológia kezdeményezése folytán. Kalotaszegi alapos terepmunkáinak és történelmi kutatásainak eredményeként Szabó T. Attila már korai írásaiban felhívja a figyelmet arra, hogy Jankó és Viski kutatásai után újra kell gondolni Kalotaszeg keleti határát. Ő egyszerűen így érvel:

*A Kapus mellékén fekvő Gyalu és a hozzá közeledő Szászlóna természetszerű tartozéka annak a Kolozsvártól nyugatra fekvő magyar néprajzi területnek, mely különböző okok miatt népiségtörténelmi szempontból a magyarság kárára változásokon ment keresztül.*⁶⁷

Egyik legalaposabb népnyelvi gyűjteményében, *Kalotaszeg helynevei*-ben⁶⁸ érdekesen alakul Kalotaszeg határkérdése. Északon egészen az Almás-

⁶³ Nagy 1984, 12. Meg kell itt jegyezni azonban, hogy Nagy Jenő ezen cikke 1947-ben jelent meg először. Az akkori kérdés, természetesen nem vesztett azóta sem értékéből.

⁶⁴ Nagy 1984, 13.

⁶⁵ Az erdélyi folklorista Nagy Olga a hagyományról írva megjegyzi, hogy van egy „*kalotaszegi modell*”, mely nála az elzártságot, endogámiát és a hagyományokhoz való ragaszkodást jelenti. Vö. 1989, 23.

⁶⁶ Szabó T. 1939, 1940, 1940a, 1942a, 1943, 1946. Szabó T. Attila 1936 és 1937 nyarán, mint ahogy írja, „*Többszöri megszakítással mintegy 8 hétig*” tartózkodott a kalotaszegi Bábonyban. (Lásd Szabó 1943, 342.) Hozzá hasonlóan Gálffy Mózes Magyarbikalon végző nyelvészeti kutatásokat (Vö. Gálffy 1941.)

⁶⁷ Szabó T. 1940, 190.

⁶⁸ Szabó T. 1942.

völgyéig felmegy (Középlakig), keleten pedig Kisbácsig; összesen negyvenegy helységet sorol fel. A szerző megjegyzi, hogy történeti okok miatt olyan helységekre is ki kellett terjesztenie elemzését, amelyek nem tartoznak Kalotaszeghez, továbbá (szerintem nagyon helyesen) a kalotaszegi román településekre is⁸⁹. A kalotaszegi román falvak mintha nem is léteztek volna Jankó, Malonyay műveiben. (Itt jegyezzük meg, hogy ez áll a későbbi munkákra is). Szabó még huszonegy eltűnt, történeti kalotaszegi település helynévanyagát is elemzi, azonban mostohán bánik olyan településekkel, mint Magyarfenes, Léta, Szentlászló, Magyarlóna, valamint Kajántó és Györgyfalva, mert ezek határ- és falurésznevei nem kerültek bele *Kalotaszeg helynevei*-be. Ezen helységek Romániához való csatolásuk miatt maradtak ki, hisz kutatás és terepmunka nem volt lehetséges 1940 után a romániai területeken.

Ít érdekes megjegyezni, hogy a magyar–román–cigány vegyeslakta Kalotaszeg vizsgálatával mind a mai napig adós a magyar néprajzkutatás.⁹⁰ A második bécsi döntés után Magyarországhoz visszakerült Kalotaszegen több kutató is fizikai antropológiai kutatásokat végzett a román s magyar népesség sajátosságainak feltérképezésére.⁹¹ A vércsoportkutatásnak azonban meglett az az eredménye, hogy a kalotaszegi magyarságról kiderült, hogy ugyanolyan „*típusú*”, mint a többi, magyarországi magyar, a kalotaszegi románságról pedig az, hogy vércsoportjukban és „*faji*” specifikumjaikban is elütnek a magyarságtól.⁹²

Az interetnikus együttlétre csak egy-két elszórt elemzés irányult; Palotay Gertrúd tett például kísérletet arra, hogy a nagyrabecsült és néha túldimenzionált kalotaszegi viseletről tárgyilagosan írjon.⁹³ Palotay – mint azt Gönyey Sándor is megette⁹⁴ – cikkében csak a magyar hatásról beszél a románság viseletében, amit ugyan később egyes kutatók árnyaltabban fejtek ki⁹⁵, azonban ez természetszerűleg vonta maga után, hogy Kalotaszeg

⁸⁹ Szabó T. 1942, XII. Szabó T. Attila később is következetesen betartja a kalotaszegi román települések kapcsolatát a magyarokkal; lásd Szabó T.–Péntek 1980. Jó példa erre Kós Károly elemzése, a kalotaszegi román Bedecs (Bedeciu) falu ácsainak bemutatása. Lásd Kós 1980b.

⁹⁰ Erre azért kellene nagyobb figyelmet szentelni, mert, mintahogy azt Keményfi Róbert vizsgálatai is igazolták (1994, 20.), a vegyeslakta magyar–román községeket nem lehet egy az egyben, az átfogó terület és táji koncepcióval megközelíteni. Az interetnikus zónákban mások a követelmények, mivel mások az etnikai és kulturális határoknak a kérdései is.

⁹¹ Csík–Kállay 1942.

⁹² Csík–Kállay 1942, 3–23.

⁹³ Palotay 1942, 1943, 1947.

⁹⁴ Gönyey 1944.

⁹⁵ Faragó, Nagy, Vámszer 1977.; Nagy 1984.; Péntek 1979.

határait sokkal rugalmasabban is kezelte. Palotaynál már nem csak a szorosan vett kalotaszegi területet találjuk, hanem a Kalotaszeg hatósugarába került, és a vele kapcsolatokat tartó vidékeket is. Csak így érthető meg az, hogy miért vannak olyan települések is Palotay térképén, mint Czold, Nyíres, Alsó-, Felső- és Közép-Füld, Keleczel vagy Loré⁹⁶, melyek bár kalotaszegi hatást mutatnak, eddig sohasem lettek Kalotaszeghez sorolva.

A kalotaszegi románság kultúrájának a román néprajz szemszögéből való megismerését talán nem is kellene taglalnom, de éppen azért, mert annyira elhanyagolt a kérdés, és hasonlatos a magyar Kalotaszeg határproblémához, erről is érdemes szólni. A Kósa–Filep kötetben az interetnikus Kalotaszegről nincs is említés; ők „*negyven egészben vagy részben magyarulakta református falu*”-ról írnak⁹⁷, annak ellenére, hogy Téglás már a századforduló után közöl kalotaszegi román néphitanyagot.⁹⁸ Talán ez az egyoldalúság köszön vissza a román néprajzkutatóktól. Nem érdektelen azt hangsúlyozni, hogy a román néprajzkutatás számára a „*Călata*”, a „*Depresiunea Călățele*” (Kalotaszeg medence) elnevezés, vagy a „*Huedin*” környék (nem ritkán mint „*Depresiunea Huedinului*” – Hunyadi medence) nem ismeretes annyira, mint a magyar kutatók számára, illetve az egész terület eltörpül a Mócvidék és a „*mokányság*” fontossága mellett.⁹⁹ A román néprajzi munkák nagytöbbsége a „*Munții Apuseni*” térségbe olvasztotta be a kisebb régiókat, így köztük Kalotaszeg részeit is.¹⁰⁰ Talán itt kellene azzal érvelnem, hogy ami a magyar kutatóknak Kalotaszeg, addig a román néprajz és folklórkutatás számára az az Apuseni hegyvidék, a mócok (Țara Moșilor) és a mokányság kutatása. A román és magyar néprajzkutatásban létező területkonceptiók, azok szimbolikus, ardeneri távolsága és szétválasztása, így válnak külön egy érdekes problémává.

A román kutatás számára a Călățele, egy huszonkét faluból álló vegyeslakta vidék¹⁰¹, s mint olyan, a „*Hunyadi*” területhez tartozik. Az ezidáig is jelentős mérföldkőnek tekinthető, Traian Mirza szerkesztésében megjelent *Hunyad környéki népzene*¹⁰² című kötetben ez a speciálisan román szem-

---

⁹⁶ Palotay 1947, 20.

⁹⁷ Kósa–Filep 1975, 123–124.

⁹⁸ Téglás 1912.

⁹⁹ Lásd Graur 1996.

¹⁰⁰ Erről lásd bővebben Evascu elemzését, és az általa idézett román néprajzosok – főleg Valeriu Butura – felosztását a régióról. 1978, 72–73.

¹⁰¹ Tita 1971, 225–226., 240.

¹⁰² Mirza 1978.

szögű Kalotaszeg beállítás található meg.¹⁰³ A területi felosztásban a Călătele (mint a Kalotaszeg) csak részben felel meg annak, amiről a magyar kutatók írnak. Itt a „*zona Huedin*” (Hunyadi terület) vagy „*zona Călătei*” csak látszólagosan hasonló határaival, a Vigyázó, Meszes és a Gyalui-havasok által bezárt területet értik a szerzők alatta.¹⁰⁴ Hunyad-zónán a román szerzők a déli határok megnagyobbításával az egészen Fehér megyéig húzódnak, valamint nyugaton a Drăganului-völgygel Bihar megyéig terjesztett területet értik. Az északi határok Szilágy megye határával megszűnnek, s így az Almás-völgyben fekvő területek már nem kerülnek be a kötetbe. Így tehát az Egeres, Nagymás és a Bánffyhunad háromszög által bezárt terület – Zsobok, Farnas, Sztána, Kajántó, Bábony, Kispetri, Ketesd és Nagypetri magyar lakosságával – teljesen kimaradt.¹⁰⁵ Nyugodtan érvelhetünk: a román Călătele nem az a Kalotaszeg, amiről a magyar kutatók írnak és értekeznek. Ez jól érzékelhető még Dejeu¹⁰⁶ táncfolklorisztikai munkásságában is, melyben szintén a „*Hunyadi-zónába*” beleolvasztva találjuk meg Kalotaszeget.

Valójában azért is érdekes ez a több szempontból is kérdéses felosztás, mert több mindent sejtet. Az egyik az, hogy a román Călătele kifejezés, annak ellenére, hogy már korábbi román néprajzi munkák is foglalkoztak vele¹⁰⁷, nyilvánvalóan a magyar nyelvhasználatból került át a románba. Ez az átvétel azonban nem fedi le a magyar Kalotaszeg határait, s annak különféle – történeti és néprajzi – használatait. Ennek bizonyítékául azt tudom felhozni, hogy a magyar helységek közül csak Kalotadámos (Domosu), Jákótelke (Horlacea), Bánffyhunad (Huedin), Körösfő (Izvorul Crișului), Monostor (Mănăstireni), Sárvasár (Saula), Nyárszó (Nearșova) szerepel a

¹⁰³ Igaz, hogy ebben a többszerzős műben, melyben a magyar zenekutató Szenik Ilona is közreműködött, a magyar népdalok aránya a román népdalok többségéhez képest jól érzékelteti a területek, illetve a területen élők fontosságát a román s magyar kutatás számára.

¹⁰⁴ Traian 1978, 7.

¹⁰⁵ Az *Atlasul Lingvistic Român pe regiuni Transilvania I* kötetében hasonló tudományossággal van dolgunk. Ebben a szintiszta magyar helységek egyáltalán nem szerepelnek; Kalotaszegről csak a vegyes lakosságú Monostor (Mănăstireni) és Gyerővásárhely (Dumbrava) szerepel a szintiszta román Hidegszamossal (Someșu Cald) (Rusu, Bidian, Loșonți 1992). Cikkemben végig a magyar helységneveket használom, bár meg kell jegyezni, hogy ez is túlzottan magyarszemléletű látásmód. Ezzel párhuzamosan, a román néprajzkutatók sohasem közlik az erdélyi helységek magyar neveit.

¹⁰⁶ Dejeu 1993.

¹⁰⁷ Mureșanu-Oșianu 1971; Tita 1971.; Vuia 1964.

Mureşanu és Oşianu cikk meghatározásában.¹⁰⁸ A másik lényegbevágó dolog, inkább csak sejtés, mint bizonyított felfogás az, hogy a magyar Kalotaszeg egyszerűen azért létezik, mint az előbb említett Călăţele vagy „zona Huedin”, mert egy jellegzetesen magyar tájegység, és ennek – a magyar néprajztudományban is meghatározó – fontosságát a román néprajzkutatás nem tudja vagy nem akarja elfogadni.¹⁰⁹ Azonban nem írnak a román néprajzkutatók a Kalotaszegen élő cigányságról sem. Igaz, a magyar kutatók is hallgatnak erről a témáról, noha Herrmann és Wislocki már úttörő munkáival lerakták az alapokat az igen égető és szükséges interetnikus kutatásokhoz. Kisebb tanulmányok azonban figyelmeztetnek ennek a fontosságára.¹¹⁰ Hasonló módon hangsúlyozták korábban román és német néprajzkutatók is¹¹¹ az interetnikus hatásokat, éppen a kalotaszegi román viseletről jegyezték meg, hogy mennyire a magyar viselet hatása alatt fejlődött ki.¹¹²

A román – és bizonyos fokig a magyar – néprajzkutatás egyszerre leszűkítő és ugyanakkor kibővítő területkoncepcióját szembeállíthatjuk Kalotaszeg legnagyobb terjedésű körülhatárolásával, de ezt nem néprajzosoknak, hanem egy művészettörténésznek, Kelemen Lajosnak köszönhetjük. Kelemen Lajos Kalotaszeg határát illetően a *Kalotaszeg történelmi és műemlékei* című 1942-es művében így fogalmaz:

*A Nádas völgye és vízvidéke tulajdonképpen csak néprajzi külsőségei alapján tartozik Kalotaszeghez. Viszont a népviselet, nyelv, szokások nyomán ezt a határt ki szokták terjeszteni a Kis-Szamos mellékvizei közül Lóna patakja mellett fekvő Magyarlónára, Magyarfenesre, Tordaszentlászlóra, sőt a Jára vízkörnyékéhez tartozó Létára is. De ezen az alapon ide tartozik még a Kolozsvártól délkeletre fekvő Györgyfalva és Ajton is, s kétségtelenül ide tartozott egykor Kolozsvártól keletre a Kis-Szamos völgyében Szamosfalva és Szentmiklós s a délkeletre egy gödörbe elbújt Dezmér is.*¹¹³

Kelemennél találkozunk Kalotaszeg legkeletibb határával is, mivel Szamosfalva, Szentmiklós és Dezmér is ide csatolódott. Ellentétben áll ezzel a

---

¹⁰⁸ Mureşanu–Oşianu 1971, 31–38.

¹⁰⁹ Ennek a feltevésnek az igazságát könnyű észrevenni a Mureşanu és Oşianu tanulmányban, amelyben a román kutatók Călăţele román lakosságának többségét és a dák-román folyamatosság elvét hirdetik (1971).

¹¹⁰ Lásd Kürti 1996.; Túrós 1996.

¹¹¹ Dunăre és Treibner–Netoliczka 1986.

¹¹² Lásd a román „gaci” szót, valamint a román kalotaszegi és szilágysági „fodori” és „írásos” szavakat a női ruházat díszítésében.

¹¹³ Kelemen 1986, 253–254.

felfogással a statisztikus Schneller Károly ez időben írt tanulmánya¹¹⁴, mely a bécsi döntés hatására az átrendezett politikai határokkal érvelve szűkíti le Kalotaszeg határait. Bár elfogadja Kós Károly klasszikus érvelését, Schneller csak harminckét településre terjeszti ki vizsgálatát – kevesebbet mint Jankó János (!) – és a népmozgalmi „*alapjellegre*” hivatkozva kihagyja nemcsak a Jára-völgyet, de a Felszeg falvaiból még Magyarvalkót és Gyerőmonostort is.¹¹⁵

Nem céлом itt felsorolni mindazon műveket, amelyekben a kalotaszegi „*jelenség*” és néprajzi fogalom benne foglaltatik az erdélyi magyar néprajz-kutatás eredményeképpen.¹¹⁶ Az 1930–40-es időszakban a magyarországi Gyöngyösbokréta hatására Kalotaszeg ismét divatba jött, és ez elősegítette a térség újbóli „*felfedezését*” és határainak átrajzolását, fejtörést okozva továbbra is a néprajz- és nyelvjáráskutatóknak.¹¹⁷ Szabó T. Attila, Gálffy Mózses és Márton Gyula megjegyzi, hogy Kalotaszegen belül Jegenye, Mákófalva és Kolozs „*eliüt a környező falvak népnyelvétől*”, ugyanakkor az egybeépült Kalotaszentkirály-Zentelke „*népnyelve sem azonos*”.¹¹⁸ Későbbiekben Lakó Elemér az 1950-es évek közepén végzett terepmunkája alapján nem sorolja Kalotaszeghez Kisbácsot és Szucságot, „*minthogy e két falu nyelvjárása teljesen eltér a kalotaszegi falvak nyelvjárásától*”.¹¹⁹ Így a Lakó által kutatott 32 település lényegében visszatér Jankó eredeti megfogalmazásához, annyiban különbözve, hogy megkurtítva azt. A belső tagolódásról még megjegyzi Lakó, hogy „*a kalotaszegi nyelvjárás két nagy tájegységre tagolható: keleti része monoftongizáló, a nyugati diftongizáló*”.¹²⁰

Hasonlóan mostohán bánnak a további nyelvészeti munkák is Kalotaszeggel, annak határával. Kimarad Kisbács, Magyarlóna, Szucság, Egeres, Középlak és Jegenye Péntek János tanulmányából, mivel a szerző érvelése szerint ezek a falvak nem ismerik a hagyományos népi hímzést és annak

¹¹⁴ Schneller 1944, 1944a.

¹¹⁵ Schneller 1944, 275–276.

¹¹⁶ Faragó 1980.; Kós 1980.

¹¹⁷ Márton 1944.; Szentimrei 1936. Kálmán Béla szerint Kalotaszeg egyszerűen a mezősgéi nyelvjárástípushoz tartozik (1971, 86.)

¹¹⁸ Szabó T.–Gálffy–Márton 1944, 440. Márton Gyula írja le azt az önzetlen segítséget, amellyel a vidék lelkészei támogatták – a kalotaszegi református egyházmegye esperesének a felhívásával – a kalotaszegi népnyelvi térkép elkészítését és a gyűjtők tevékenységét. Lásd Márton 1943, 486–487.

¹¹⁹ Lakó 1974, 8.

¹²⁰ Lakó 1974, 41.

szókincsét.¹²¹ Én is felvettem a magyarlónai juhmérés szokásával kapcsolatosan Kalotaszeg „határproblémáját”.¹²² Már itt felhívtam a figyelmet arra, hogy nyelvészeti és nyelvjárási tanulmányokban nem ugyanazok a kalotaszegi határok. Például mind Lakó Elemér¹²³ tanulmányában, mind Péntek János¹²⁴ és B. Gergely Piroska elemzésében¹²⁵ nem szerepel az általam vizsgált Magyarlóna mint kalotaszegi község.

Úgy tűnik, hogy Kalotaszeg szűkítése és bővítése felfedezése óta egy folyamattá vált a magyar néprajztudományban. Vannak, akik közömbösen, viszont implicit módon a klasszikus Kalotaszeg-hagyománnyal élve írják újra Kalotaszeg sztereotip néprajzát. A terület néprajzi felfedezése után sok erdélyi és magyarországi kutató írt Kalotaszegről: Balogh Edgár, Katona Szabó István, Faragó József, Molnár István, Nagy Jenő, Nagy Olga, Kallós Zoltán, Martin György, Kovács Ágnes.¹²⁶ A nyelvészek kivételével azonban ezen írók és néprajzosok a fogalom körülhatárolását nem vették figyelembe, és munkásságukban a határkérdés, mint olyan, nem jelentkezik. Azonban a helyi sajátosságok – legyenek azok történeti jelenségek¹²⁷, viseletek és ruháknémük¹²⁸, díszítőművészet¹²⁹, etnobotanika¹³⁰, népmesék¹³¹, szokások¹³², zene, néptáncok és táncos szokások¹³³, balladák¹³⁴ vagy általános néprajzi összefoglalások¹³⁵ – mind azt bizonyítják, hogy Kalotaszegen az eltérések legalább annyira fontosak, mint a hasonlóságok.

Ezen túl vannak még olyan helyi „specialitások” – gondolok itt például a

---

¹²¹ Péntek 1979, 23.

¹²² Kürti 1987.

¹²³ Lakó 1974.

¹²⁴ Péntek 1979.

¹²⁵ B. Gergely 1981.

¹²⁶ Olosz 1994. Érdekeséggéppen említtem csak meg itt, hogy egy Magyarbikalon rendezett temetésen vettem részt 1992-ben, ahol a közeli, ketesdi rokonság is részt vett. Mikor megtudták, hogy Budapestről vagyok és, hogy „néprajzos”, akkor az egyik ketesdi férfi megkért, hogy adjak át egy üzenetet a „meséskisasszonynak”. Ez Kovács Ágnes lett volna.

¹²⁷ Jakó 1944; Fülemlile 1996.; Sebestyén 1979, 1993a.; Tárkány Szűcs 1943.; Tombor 1947.

¹²⁸ Gálffy 1944.; Fél-Hofer 1969.; Nagy 1959.; Pap Jánossy 1971.

¹²⁹ Sinkó Kalló 1980.; Vasas 1994.; Valkay 1976.

¹³⁰ Péntek-Szabó 1985.; Vasas 1985.

¹³¹ Nagy 1976.; Szabó 1978.

¹³² Csete 1960.; Kovács 1976.; S. Lackovits 1982.; Faragó 1947, 1978, 1981.

¹³³ Demény 1977.; Dombó 1972.; Faragó 1946.; Martin 1966, 1967, 1976.; Molnár 1947.; Pesovár 1980.

¹³⁴ Faragó 1977.

¹³⁵ Balassa 1989.; Kósa 1973.; Vasas 1980.

„kiskapusi kutyalakodalomra”¹³⁶ –, amelyek kiemeltebb szerepet kaphattak volna a néprajzkutatásban, s amelyek talán jobban megvilágíthatták volna a tájtörténeti és néprajzi összefüggéseket. Azonban a területiség egyik nagy dilemmája éppen az, hogy bizonyos jelenségek mindig kiemelt szerepet játszanak a terület meghatározásában másokkal szemben. Ez lehet annak is az alapja, hogy Kalotaszeg a cifrázkodása mellett az „egyke” jelzőt is megkapta az első világháborút követően.¹³⁷

A Kósa–Filep könyv „vélt vagy valós specifikumjai”¹³⁸ is meghatározzák Kalotaszeg határait, bár a szerzők nem foglalnak állást Kalotaszeg keleti, illetve déli határaival kapcsolatban. Ők negyven faluról írnak, melyek „népi kultúrájukban” hasonlóak.¹³⁹ Kalotaszeget a „néprajzi” vagy etnokulturális „csoport” fogalmával szemben mint „táji csoportot” jelölik meg. Így ez a táji csoport nem rendelkezik „mi-tudattal”, és csak a földrajzi és történeti háttér tudata választja el. Annak ellenére, hogy a Kósa–Filep szerzőpár ismerteti a területi és történeti jellemzőket, köztük az Alszeget, Felszeget és Nádasmentét, arról viszont nem tesznek említést, hogy a Bánffyhunyadi környéki falvak lakóinak „Kalotaszeg tudata” sokkal erősebb, mint a távolabbi falvakban lakóké. Itt saját kutatásaimban is meggyőződhettem ennek az igazságáról. Kalotaszegi tartózkodásom alkalmával Inaktelke és Zsobok jelentette a kutatási központokat.¹⁴⁰ A két település sokban eltért (viselet, gazdálkodás, hagyományőrzés stb.), de a „kalotaszegiség” kérdése számomra is meglepő volt. A zsobokiak nagy része érezte velem, hogy csak náluk vagyok igazán Kalotaszegen. Saját tapasztalatommal egyezik meg még az a korábbi érv is, amit Kós Károly néprajzkutató *A kosarazó juhászat* című cikkében írt. Itt a kalotaszegi Felszeget és Alszeget a Nádas-mentével hasonlítja össze, hangsúlyozva a felszegiek és alszegiek valódi kalotaszegi jegyeit, s a Nádas-mente eltérő tulajdonságait.¹⁴¹ Bizonyos táncfolklorisztikai adatok is azt bizonyítják, hogy Kalotaszeg tartogat még a belső határookra nézve

¹³⁶ Gergely 1936, 141–142.

¹³⁷ Keszi Harmath 1978.; Schneller 1944.; Vasas 1978.

¹³⁸ Kósa–Filep 1975, 37.

¹³⁹ Kósa–Filep 1975, 123.

¹⁴⁰ 1992-ben és 1993-ban összesen hét hónapot töltöttem Kolozsváron és Kalotaszegen. Zsobokon alapos felmérés készült, melyben a Babeş-Bolyai Tudományegyetem szociológiai tanszékének hallgatói is segítettek. A kérdőíves felmérésben nyújtott segítségüket ezúton is szeretném megköszönni.

¹⁴¹ Kós 1947, 5. Hasonló „ellentéteket” lehet felfedezni például a virágok és dísznövények elterjedésével kapcsolatban Kalotaszeg különböző részein. Lásd Szabó T.–Péntek 1980, 107.

igen fontos csemegéket. Erre utal 1906-ból Gróf Zichy Jenő¹⁴² megfigyelése a körösfői sajtáságos viseletről és táncéletről, amikor megjegyzi, hogy a táncot „egy szál klanétás”¹⁴³ kísérte; valamint Fügedi János észrevétele, hogy a kutatótt Felszeg falvaiban az idősebb és a fiatalabb generáció egyaránt a Nádas-mentével ellenkező, lenthangsúlyos csárdást táncolja.¹⁴⁴ Ezt valóban én is megfigyelhettem zsoboki, farnasi és sztánai lakodalmi táncok alkalmával. Az ilyen és ehhez hasonló megfigyelések sokban finomíthatják még a Kalotaszegről kialakított elképzeléseket.¹⁴⁵

Azonban a Kósa–Filep féle régió tipológia nem vesz tudomást a hasonló apró helyi sajátosságokról, de arról sem, hogy a kisebb belső régiók, bár látzólag a „területiség” elméletét bizonyítják, ugyanakkor az egész Kalotaszeg-elméletet is megkérdőjelezzik.¹⁴⁶ Vagy hogy az „eredeti” hármas felosztás hegemóniára, általánosításra való törekvés, amelyben a helyi jellegek és különbözőségeik teljesen elvesznek és semmitmondóvá válnak.¹⁴⁷ Kósa–Filep számára a hármas tagolódás egy minden kétséget kizáró és bizonyított adat, amikor azt írják Kalotaszegről, hogy „három jól elhatárolható területre oszlik”.¹⁴⁸ Ugyanígy felróhatjuk nekik, hogy Kalotaszegről bevett sztereotípiákban gondolkodnak, mikor például a „népművészete igen gazdag”¹⁴⁹ kifejezéssel élnek. Ez a „gazdagság” az a sajátosság, mely mint „valódi” érték jelent és jelenik meg mind a mai napig néprajzi művekben. Mintha a kutatók ezt a „gazdag” díszítőművészetet és folklórt igyekeznének bizonygatni a cifrázkodással.¹⁵⁰ De néha a művészettörténészek is erre a „gazdag” történeti hagyományra hivatkoznak Kalotaszeg bemutatásakor.¹⁵¹ Olyan kutatók is beleestek ebbe az egzotikumcsapdába, mint Gönyey Sándor¹⁵², aki a tejbemérés szokását és a jármoscsűrök használatát kalotaszegi sajtáságokként

---

¹⁴² Sz. 1879 – mh. 1951.

¹⁴³ Zichy 1996, 36.

¹⁴⁴ Fügedi 1995, 4.

¹⁴⁵ Lásd még Fülemlé 1996.

¹⁴⁶ A Jára-völgy sokak számára is „átmeneti” terület, vagy pedig már az Aranyosvidék része. Vö. Kós 1980a.

¹⁴⁷ Az ilyen helyi jellegek bizonyítására jó példa Demény 1977., és a saját lemezem anyaga (Kürti 1983a.). Mindkét lemez Inaktelkét, annak zenéjét, énekeit, szokásait mutatja be.

¹⁴⁸ Kósa–Filep 1975, 123.

¹⁴⁹ Kósa–Filep 1975, 124.

¹⁵⁰ Demény 1977.; Kovács 1943, 1947.; Olosz–Almásai 1969.; Péntek 1979.; Sebestyén 1979a, 1994.; Faragó–Nagy–Vámszer 1977.; Hála 1994.; Végh 1977, 1980.; Horváth 1984.; Szabó 1978.

¹⁵¹ Kabay 1973.; Kelemen 1986.

¹⁵² Gönyey 1947, 1957.

értékelt. A táji jellegek kihangsúlyozása természetesen csak úgy lehetséges, ha a kutatók először meghatározzák, miként és hogyan válogatják ki a speciális jellegeket. Kérdéses marad azonban az, hogy a néprajzi és szokás adatok adják-e meg a terület sajátosságait, mint olyanokat, vagy fordítva, a terület körülhatárolása lévén kapnak bizonyos szokások és néprajzi adatok regionalitást.¹⁵³ Így érvelve sok mai követője akad Gönyey Sándornak, mintahogyan azt a fenti példák is ékesen bizonyítják.

A kalotaszegi specificitások kibővülését láthatjuk tovább folytatódni a Faragó József – Nagy Jenő – Vámszer Géza könyvben.¹⁵⁴ Ebben a tanulmányban ötvennél több helységet találunk: olyanokat is mint Kara, Sár, Pata, Középlak, Bodroghköz, Drág, Hídalás, melyek egyébként még nem szerepeltek kalotaszegiként. A viselet „nemzetközi” volta miatt, Kalotaszeg határait „földrajzilag és történetileg egyaránt messze kiterjeszti vagy elmossa, sőt kontinentális összefüggésekbe ágyazza”.¹⁵⁵ Kalotaszeg határkérdésével Vasas Samu és Salamon Anikó *Kalotaszegi ünnepek*¹⁵⁶ című könyvében is találkozhatunk. A szerzők bevallják, hogy a harmincnégy „magyarlakta faluban gyűjtöttünk”, de kutatásukat kiterjesztették még a Jára-völgyére is (Magyarfenes, Magyarlóna, Tordaszentlászló, Magyarléta), melyek Jankó és Viski szerint inkább átmeneti területet képeznek.¹⁵⁷ Így náluk harminckilenc település található meg Kalotaszegen.¹⁵⁸ A Faragó–Nagy–Vámszer és a Vasas–Salamon könyvekből világosan kitűnik, hogy Kalotaszeg határai úgy bővülnek, illetve szűkülnek, ahogyan azt a szerzők jónak látják.

¹⁵³ Területi sajátosságokat különböztet meg például Keszeg Vilmos (1991), amikor aranyosszéki, barcasági és kalotaszegi vőfélyverseket hasonlít össze. Alaposabb elemzéssel kiderül azonban, hogy az általa és Nagy Jenő magyarvalkói gyűjtése alapján „kalotaszeginek” nevezett vőfélyverstípusok, nem felelnek meg teljesen a valóságnak. Keszeg táblázatából (1991, 25–26.) az derül ki, hogy Kalotaszegen nem létezett vőfélyvers az eljegyzési, násznagyi és menyasszonyköszöntőkre, pálinka bejelentésére, bor, rizs és sült kőszöntőre, valamint töltött káposztára mondott vers sem. Holott mind magam, mind pedig Vasas–Salamon gyűjtéseiből (1986, 393.) – ez utóbbit Keszeg nem is használta fel munkájában, ami talán megmagyarázza táblázatának hiányosságát – kiderül, hogy Kalotaszegen ezek igen széles körben ismertek voltak. A süteményfajták köszöntőjének például nagy kultusza volt Kalotaszegen: ismertek külön kalács-, kürtös- és pánkó-rigmusokat.

¹⁵⁴ Faragó–Nagy–Vámszer 1977.

¹⁵⁵ Faragó–Nagy–Vámszer 1977, 7.

¹⁵⁶ Vasas–Salamon 1986.

¹⁵⁷ Vasas–Salamon 1986, 36–37.

¹⁵⁸ Vasas Gábor (1975) kalotaszegi szokásgyűjteményében „csak” harmincnyolc település szerepel. Ez a gyűjtemény, pontossága és megbízhatósága ellenére, mind a mai napig kiadatlan.

Később Vasas Samu, Jankó János *Kalotaszeg magyar népe* 1993-as reprint kiadásának alkalmával újabb határokat javasol Kalotaszeggel kapcsolatban. Az eredeti Jankó-féle 34 településhez hozzáveszi az előbb említett négy települést, azonban itt már újabb változtatást is eszközöl a szerző: Kajántó, Györgyfalva és Gyalu hozzá lesz kapcsolva Kalotaszeghez. Ezzel szemben minden magyarázat nélkül kizárásra kerül a keleti határon elterülő Ajtony, valamint az északi részen fekvő Középlak, Zsombor és Drág. Így kapunk egy *vadonatúj határdefiniációt*, amelyet a szerző így indokol: „*következésképp, mintegy 41 »azonos« jellegzetességű falut érthetünk a Kalotaszeg elnevezés fogalmköré alatt*”.¹⁵⁹ Mondanom sem kell, hogy nem kapunk azonban arra választ a szerzőtől, miért kellett bizonyos falvakat kihagyni, másokat pedig bevenni.

Kérdéses marad továbbá az: mit is ért Vasas Samu az „*azonos jellegzetességű falun*”. Azt is kérdésessé kell tennünk, hogy a Jankó-féle megfogalmazás – „*átmeneti*” terület – miért él ilyen erősen.¹⁶⁰ Legutóbb több szerző is megőrizte mindazokat a sztereotípiákat, melyeket a néprajztudománytól átörököltek. Fülemile Ágnes elfogadja Kalotaszeg „*négy fő altájra*” való felosztását; kijelenti, hogy a kalotaszentkirályi-zentelki gyűjtött anyagot az „*archaizmus jellemzi*”, de ezentúl mind a négy altájnak „*megvannak a maguk kulturális és mentalitásbeli sajátosságai*”.¹⁶¹ Várady Pál és Borbély Anikó könyveiben¹⁶² a klasszikus hármas tagolódás megmarad, és az átmeneti jelző is hitelességet nyer képeik és aláírásaik által. Teszik mindezt azonban apró-cseprő hibákkal, például: az alszegi Zsoboknál megjegyzik, hogy Zsobokon a földművelés és a szőlőművelés az elsődleges életforma¹⁶³, holtl ezt már Jankó és utána több néprajzkutató is kétségbevonta. Hasonlóan ki lehet érezni Kalotaszeg és vele együtt a hagyományos szemléletű néprajzkutatás határproblémáját Boldizsár Zeyk Imre dolgozatában is.¹⁶⁴ Itt a szerző Tordaszentlászló szokásait elemzi, megjegyvezve:

Mivel Tordaszentlászló Kalotaszeg peremén fekszik, és néprajzilag átmeneti terület Kalotaszeg és Aranyosvidék között, mind népművészete és népviselete, mind pedig népszokásai és nyelvjárása elkerülte a kutatók figyelmét;

---

¹⁵⁹ Vasas 1993, 333–334.

¹⁶⁰ Vasas–Salamon 1986, 37.

¹⁶¹ Fülemile 1996, 65.; cf. Fülemile–Balogh 1998.

¹⁶² Várady–Borbély 1989, 1990.

¹⁶³ Várady–Borbély 1990.

¹⁶⁴ Boldizsár 1994.

*következőleg kimaradt mind a korábbi, mind pedig a legújabb néprajzi leírásokból és összefoglaló tanulmányokból.*¹⁶⁵

Tehát itt is az kérdéses, hogy meddig kell egy területet lezárni vagy bezárni – milyen kritériumok alapján lehet meghatározni –, hisz lényegében minden terület lehet átmeneti, attól függően, hogy a környező területek milyen szempontok szerint vannak körülhatárolva. Egyszerűen úgy érvelhetnénk: az egész Kalotaszeg egy „átmeneti” a Szilágyság és a Mezőség között. Azonban Boldizsár Zeyk Imre arra is felhívja a figyelmet, hogy milyen alapvető problémákat, be nem pótolható hiányosságokat és mostoha sorsot szülhet a „peremhelyzet”, vagy az „átmeneti” terület továbbéltetése, bejelölése. Önkéntelenül felmerül a probléma: majd száz év kutatásai, publikációi után a néprajzkutatás elért ahhoz a krízishez, hogy mivel jobbat nem tud felmutatni az úttörőknél, visszatér az ő megfogalmazásaihoz, de sajtóságon néha bizonyítva, néha pedig támadva az eredeti meghatározásokat. Így lesz egy néprajzi és elméleti koncepció száz év után is megfoghatatlan, problematikus.

ÖSSZEFOGLALÁS

Edwin Ardenerrel kezdtem, és illik, hogy befejezésül is hivatkozzam rá, ám Frederik Barthot is idézni fogom. Barth ugyanis pont az etnikai határokról írt művében tér ki arra a fogalomkörre, amelyet én is tárgyalok. A norvég kutató¹⁶⁶ szerint az etnikai határok rugalmasak és szimbolikusak, fontosságuk azonban sokszor politizált dimenzióként jelentkezik. A határok kérdése – s itt a társadalmi-kulturális határokat érti – sokkal fontosabb lehet, mint azok a kulturális tények és jelenségek, melyeket magukba foglalnak. Ardener, mint ahogyan az dolgozatom elején olvasható, hasonlóan érvel: számára a határok azért vannak, mert valamit el akarnak választani, valamit be akarnak zárni. A fontosság azonban attól is függ, hogy hol és kinek a számára léteznek ezek a határok. Ardener gondolata még annyival viszi előre a Barth-féle elméletet, hogy látja annak szükségletét, ahogyan bizonyos határok területeket különítenek és különíttetnek el; s minél jobban elkülönítik a területeket egymástól, annál jobban sugallják a másságot, az egzotikumot, a speciális megfogható, de inkább a megfoghatatlan kultúr-

¹⁶⁵ Boldizsár 1994, 252.

¹⁶⁶ Barth 1969.

javakat. Így érvelve most már könnyebb meglátni azt, hogy a határ és a dialektusok problémája többszörösen összetett. Kalotaszeg esetében történeti, néprajzi, etnikai és ezáltal kényes politikai összetevője van a határkérdésnek, mint általában minden regionalizmusnak.¹⁶⁷ Az is nyilvánvalóvá vált azonban, hogy Kalotaszeg igazi határkérdése nem is annyira földrajzi, mint inkább társadalmi és politikai kérdés.¹⁶⁸ A határokkal kulturális gyakorlatokat és viselkedésformákat választunk el, illetve szakítunk ki magunknak, ezeket etnikai sajátosságként tüntetve fel. A határokon belül élők, mivel bizonyos kulturális címkékkel, jellegzetességgel ruházzunk fel, s ezek aztán minden későbbi jelenségre és tapasztalatra időtálló hagyományként tudjuk be, homogenizálva, egységesítve, a szomszédos településektől eltérő csoportokként tudjuk értelmezni.

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy van egy adott területünk, jelen esetben Kalotaszeg – de bizonyosan más tájegységek „*analitikus felbontásánál!*” is meglepően hasonló eredményeket kapnánk –, egy szimbolikus hatalommal felruházott távoli tájegységünk, melynek nemcsak a keleti, de a nyugati, sőt az északi határa is kérdéses. A magyar néprajzkutatóknak mind a mai napig¹⁶⁹ eltérő véleményük van arról, hogy milyen szempontok alapján határolják körül Kalotaszeget. Ezt vagy úgy tették, hogy elfogadták a már meglévő határokat, vagy pedig a saját maguk kutatásai alapján tettek hozzá vagy vettek el belőle. A felfedezett sajátosságokat pedig vagy megerősítették, vagy pedig ha a szerző úgy vélte jónak, akkor megdöntötték a meglévő határokról írt elméleteket. A határok mintegy saját élet- s halálfolyamatot alkottak és alkotnak; így a határok mintegy örökös mozgásban vannak. Ki kell azonban hangsúlyoznom: nem az a hiba, hogy néprajzkutatók határookban gondolkodnak és dialektusokkal illusztrálják a 19–20. századi magyar népi kultúra változatosságát, területi színességét. Inkább az, hogy a területeket és a határokat, melyekkel elválasztjuk a területeket egymástól, különös szimbolikus erővel ruházzuk fel, mintegy ranglétraként csoportosítva azokat, míg másokat egybemosva lealacsonyítunk. Így bizonyos területek s határok különös fontosságot kapnak – mint ahogy az otlakók is a saját definíció alapján lesznek elkönnyelve –, melyek aztán a területeket kiemelik a szürkeségből és mitikus magasságba aposztrófálják. Ennek a fajta gondolkodásnak voltak s vannak divatjai a néprajzkutatáson belül és kívül. Sajnos,

---

¹⁶⁷ Kürti 1997.

¹⁶⁸ Kürti 1995a.

¹⁶⁹ Az 1997. december 11-én megtartott „*Kalotaszeg – a népművészet felfedezése*” című rendezvény.

ilyen területiség buktatóval kell számolnia annak, aki a magyar újjászületés mozgalmát, a táncházmozgalmát és az abban létező területiséget akarja megérteni. Itt olyan gyakorlat alakult ki, hogy „*dunántúli*”, „*somogyi*” vagy „*mezősegi*” (gyimesi, kalotaszegi, szatmári stb.) tánc és táncrend él a táncházások tudatában. Nem pedig az, hogy Mezőségen vagy Kalotaszegen is vannak központok és kisebb tájegységek, sőt közösségek, melyek nem rendelkeznek ilyen globálisan kialakított sztereotip mozgás- és zenei kultúrával, hanem más hang- s mozgáskincs a jellemzőjük.

A kalotaszegi példammal érvelvén felvetődik tehát az a kérdés, hogy ezen régió kutatói mennyire bántak szabadon a tájjal és az ottlévőkkel. Hol van az előírva, hogy egy terület, mint Kalotaszeg, csak mint magyar régió élhet a tudományban? Hol vannak a románok, szászok vagy a cigányok, akikről jóformán semmit sem tudunk meg az elmúlt száz év néprajzi elemzéseiből? Míg a kalotaszegi tér egy távoli néprajzi kultúrának van mitizálva, addig a valós terület maga igen is közel áll a magyar néprajztudomány központi problémájához: egy homogenizáló és egy funkcionista törekvéshez, mely nem tud, vagy nem akar bizonyos kényes kérdéseket megoldani. Nem akar azzal törődni, hogy miért van az, hogy bizonyos területek kiemeltebb szerepet kapnak, mint szomszédaik? Hol tudunk felmutatni példaként egy monografikus munkát Bábonyról, Sztánáról vagy Nádasdarócról? Hol az interetnikus jelenlétről, amelyben a magyarság, a cigányság, a románság együttléte a bizonyítéka a kalotaszegiségnek?

Problémának érzem továbbá, hogy bizonyos jelenségeket ősiekek tartva mitizál a kutatás azáltal, hogy területi sajátosságokként előlépteti, és egzotikus külsőségekkel ruházza fel. De nemcsak a szokásokat és a viselkedéseket, hanem azokat az embereket is, akik ezeken a „*kiemelt*” területeken élnek. Hisz még belegondolni is majdnem képtelenségnek tűnik, hogy hogyan tudott Kalotaszeg az 1890-es években a művészettörténet, nyelvészet, iparművészet, fényképezés, festészet, rajzművészet, fafaragás, nem is beszélve a turizmus, építőművészet és néprajzkutatás tájegységhez kötött felvirágztatásához hozzásegíteni. Tehát a tudomány számára ezáltal továbbra is központi és megoldatlan problémaként marad ez a sajátosságos, sokszor implicit osztályozási rendszer, valamint azok az egyedi szempontok, melyek alapján lesz egy-egy fogalom vagy jelenség elemezve, leírva. Tehát egy mondatban, elért-e oda a magyar néprajzkutatás s tud-e valójában válaszolni arra a kérdésre: hol van a határ kutatási területünkön, hol tudományos elméleteinkben, hol a művészeti fogalomban, és hol az ottlakók szemantikai és tudati térképein?

IRODALOM

ADY Endre

1972 A Kalota partján. In. *Ady Endre Művei II.* Bp. 104–105.

ARDENER, Edwin

1987 Remote Areas: Some theoretical considerations. In. Jackson, Anthrony, *Anthropology at Home.* London and New York: Tavistock Publications. 38–54.

BALASSA Iván

1989 Kalotaszeg. In. Uő.: *A határainkon túli magyarok néprajza.* Bp. 63–83.

BALÁZS Éva

1943 *Kolozs megye kialakulása.* Település és Népiségtörténeti Értekezések 3. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

BARABÁS Jenő

1963 *A kartográfiai módszer a néprajzban.* Budapest.

1980 A népi kultúra zonális struktúrája. In. Paládi Kovács Attila (szerk.): *Néprajzi csoportok kutatási módszerei.* MTA Néprajzi Kutató Csoport. Bp. 23–40.

• **BARANYAI Zsolt**

1989 Kalotaszegi paraszti életképek. Gyarmathy Zsigáné irodalmi működése. *Ethn.* 100/1–4. 232–242.

BARTH, Frederik

1969 *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference.* Bergen, Universitets Forlaget.

• **BÁTKY Zsigmond**

1900 Tamás Kata, a bánffyhunyadi nótafa. *Néprajzi Értesítő* I. 26–28.

• 1905 A kenderrel való munka Kalotaszegen. *Néprajzi Értesítő* VI. 264–278.

1907 Néhány adat Bánffyhunyard és környékének népies építkezéséhez. *Néprajzi Értesítő* VIII. 50–70.

• 1924 *Kalotaszegi varrottások.* Magyar Nemzeti Múzeum. Bp.

• **B. GERGELY Piroska**

1981 *A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata.* Bp.

BOLDIZSÁR ZEYK Imre

1994 Névnapok és jeles napok Tordaszentlászlón. In. Kós Károly – Fargó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok* 1994. Bukarest. 251–265.

CZUCZA János

1898 Tájszók és mondások. *Magyar Nyelvőr* XXVIII/XI. 526–527.

CSETE Balázs

1942 Temetés a kalotaszegi Nyárszón. *Ethn.* LIII. 200–215.

1960 Karácsonyi és újévi népszokások a kalotaszegi Nyárszón. *Néprajzi Közlemények* V. 122–133.

1990 *Kalotaszegi fafaragások*. Néprajzi Múzeum. Bp.

CSIK Lajos – KÁLLAY Ernő

1942 *Vércsoport vizsgálatok kalotaszegi községekben*. Kolozsvár

DEJEU, Zamfir

1993 Feciorește-Românește – Un dans distinct din Zona Huedin Cluj.

Annuarul Arhivei de Folclor XII–XIV (1991–1993). 247–256.

DEMÉNY Piroška

1977 *Jocuri din Călata-Inuc*. Cluj. Radio Cluj

DOMBY Imre

1972 *Kalotaszegi népi táncok*. Kolozsvár

DUNĂRE, Nicolae – TREIBER-NETOLICZKA, Luise

1986 Román, szász és magyar kapcsolatok a néprajz területén. In. *Néprajzi Szöveggyűjtemény II*. Bp. 83–106.

EGYED Ákos

1981 Tájérténetírás. In. Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1981*. Bukarest. 7–16.

ETNOLÓGIAI ADATTÁR

1943 Válasz falutörténeti kérdőívre. Cserkész űrs. *Etnológiai Adattár*

21591. Néprajzi Múzeum. Bp.

EVASCU, Thomas L.

1978 Segagea: Economic and Social Change in a Mountain Village.

Annuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei X. 67–84.

FARAGÓ József

1946 Magyarkiskapusi gyermekhangszerek. *Erdélyi Múzeum* LI. 59–63.

1947 Legényavatás Kiskapuson. *Erdélyi Múzeum* LII/1–4. 112–118.

1977 A töröknek eladott leány körösfői balladája. In. Uő.: *Balladák földjén*. Bukarest. 212–218.

1978 Legényesték a kalotaszegi Kiskapuson. In. Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok*. Bukarest. 220–231.

1980 A mai romániai magyar folklórgyűjtés vázlata. In. Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1980*. Bukarest. 14–25.

- 1981 Téli legényünnepek a kalotaszegi Kiskapuson. In. Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1981*. Bukarest. 138–159.
- FARAGÓ József – NAGY Jenő – VÁMSZER Géza**
1977 *Kalotaszegi magyar népviselet*. Bukarest
- FÉL Edit – HOFER Tamás**
1969 A kalotaszentkirályi kelengye I. *Néprajzi Értesítő*. 15–33.
- FLETCHER, Margaret**
1892 *Sketches of life and character in Hungary*. London, Swan Sonnenschein.
- FÜGEDI János**
1995 Lenthangsúlyos kalotaszegi. *Folk Magazin*. 2, 4.
- FÜLEMILE Ágnes**
1996 Történeti idő és emlékezés egy kétnemzetiségű kalotaszegi községben. *Regio* 7/1. 64–86.
- FÜLEMILE Ágnes – BALOGH Balázs**
1998 Vázlat Kalotaszeg jelenkori társadalmáról. *Néprajzi Értesítő* LXXX. 151–171.
- FÜLÖP Hajnalka**
1998a Indul Pestre. Elmentek Balatonra. Egy vállalkozási lehetőség a Nádas-mentén. *Néprajzi Értesítő* LXXX. 193–206.
1998b A varró falu. *Tabula* 1. 1–2. 3–24.
- GÁL István**
1967 Crane Walter kalotaszegi rajzai. *Ethn.* LXXVIII. 577–584.
- GÁLFFY Mózes**
1941 A kalotaszegi Magyarbikal népnyelvének névszótövei. *Magyar Nyelv* III. 90–157.
1944 Szalmakalap készítés a kalotaszegi Jákótelkén. *Erdélyi Múzeum*. 184–191.
- GERGELY Pál**
1936 Kiskapusai „kutyalakodalom”. *Ethn.* 35. 141–142.
- GÖNYEY Sándor**
1942 A Drávaszög néprajzi elkülönülése. In. Török Gyula Pécs (szerk.): *Pécs Szab. Kir. Város „Majorossy Imre Múzeumának” 1942. Évi Értesítője*. 38–64.
1944 A kalotaszegi népviselet hatása a szilágysági és körösmenti románokviseletére. *Ethn.* LV. 95–96.
1947 Tejbemérés Inaktelkén. *Ethn.* LVIII. 125.
1957 Kalotaszegi jármos csűrök. *Ethn.* LXVIII/3. 504–511.

GRAUR, Tiberiu

1996 The Ethnographic Museum of Transylvania in a Century of Changes. *Transylvanian Review* 5/1. 31–39.

GYARMATHY Zsigáné

1896 *Tarka képek a kalotaszegi varrottas világából*. Bp.

GYÖRFFY György

1987 *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I*. Bp.

GYÖRFFY István

1934 Juhtartás és tejgazdaság Kalotaszegen. *Néprajzi Értesítő* 26. 48–50.

1938 *A népi kendermunka műszókincse Magyarvalkón*. Debrecen

HÁLA József

1993 Kőbányászat és kőfaragás a kalotaszegi Magyarvistan. *Ház és ember* 9. 65–86.

1993a Jankó János kalotaszegi kutatása. In. Jankó János: *Kalotaszeg magyar népe*. Bp. 299–328.

HORVÁTH Arany

1984 *Fába faragott balladák*. Bukarest

JAKÓ Zsigmond

1940 *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Bp.

1944 *A gyalui vártartomány urbáriumai*. Kolozsvár

JANKÓ János

1993 *Kalotaszeg magyar népe*. Bp.

JURECSKÓ László

1989 A Malonyay-vállalkozás kalotaszegi kötetének létrejöttje. *Ethn.* 100/1–4. 243–277.

KABAY Béla

1973 Kalotaszegi műemlékek kis adattára. *Korunk* 11. 1680–11692.

KÁLMÁN Béla

1971 *Nyelvjárásaink*. Bp.

KARÁCSONY Zoltán

1993 Táncok egy inaktelki lakodalomban 1991. szeptember 7–8-án. In. Felföldi László (szerk.): *Martin György Emlékezete*. Bp. 147–157.

KELEMEN Lajos

1986 Kalotaszeg történelmi és műemlékei. *Ódon Erdély II* (1944). Bp. 253–270.

KEMÉNYFI Róbert

1994 A kulturális határok értelmezésének kérdése. In. Ujváry Zoltán (szerk.): *In Memoriam Sztrinkó István*. Debrecen. 13–22.

KESZEG Vilmos

1991 *A folklór határán*. Bukarest

KESZI HARMATH Sándor

1978 Népesedési kérdések Kalotaszegen. In. Imreh István (szerk.): *Változó Valóság*. Bukarest. 19–59.

KOHÁK, Ezrahim

1992 Ashes...Ashes...Central Europe After Forty Years. *Daedalus* 121/2 (Spring).197–216.

KÓS Károly

1911 Régi Kalotaszeg. *Magyar Iparművészet*. 157–215.

1932 *Kalotaszeg*. Kolozsvár

ifj. KÓS Károly

1947 A kalotaszegi kosarazó juhászat. Különlenyomat. *Miscellanea Ethnographia* I. Kolozsvár

1964 A kalotaszegi muszuj. *Műveltség és Hagyomány* VI. 153–180.

1975 Contribuții la Cercetarea Etnografică A Creșterii Bivolilor. *Anuarul Muzeului Etnografic Al Transilvaniei* pe anii 1974–1975. 121–136.

1980 Eredmények és feladatok a romániai magyar néprajzkutatásban. In. Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1980*. Bukarest. 7–13.

1980a Járai parasztfazekasság. In. Uő.: *Eszköz, munka, néphagyomány*. Bukarest. 309–331.

1980b Egy Kolozs megyei román ácsfal. In. Uő.: *Eszköz, munka, néphagyomány*. Bukarest. 278–290.

1989 Herrmann Antal jelentősége a századforduló körüli néprajzi mozgalomban. *Ethn.* 100/1–4. 176–188.

KÓSA László

1973 Kalotaszeg népe. *Tiszatáj* 12. 68–73.

KÓSA László – FILEP Antal

1975 *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Bp.

KOVÁCS Ágnes

1943 *Kalotaszegi népmesék I–II*. Bp.

1947 Kalotaszegi adatok a lidércről, sárkányról, garabonciásról, roszszakról, prikolicsokról, boszorkányokról. *Ethn.* LVIII. 111–114.

KOVÁCS Samu

1976 Kalotaszegi népi gyógymódok. *Folklór Archivum* 5. 93–113.

KŐVÁRY László

1947 A kalotaszegi magyar nép Erdélyben. In. Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. Bp. 375–381.

KRESZ Mária

1943 A pályázat Nyárszón. *Néprajzi Értesítő XXXV*. 173–176.

1944 A gyermekkor és ifjúkor néprajza egy kalotaszegi faluban. *Ethn.* 143–147.

1949 A hagyományokba való belenevelődés egy parasztfaluban (Nyárszó, Kalotaszeg). *Néprajzi Tanulmányok*. Bp. 53–92., 140–143.

1957 A gyermekek és fiatalok viselete a kalotaszegi Nyárszón. *Néprajzi Értesítő XXXIX*. 103–121.

1959 Játék a kalotaszegi Nyárszón. *Néprajzi Közlemények* 4. 172–203.

1960a A fiatalság társas élete a kalotaszegi Nyárszón. *Néprajzi Közlemények* 1. 93–121.

1960b A kisbuba és anyja Nyárszón. *Néprajzi Közlemények* 3/4. 220–258.

1975 Nyíljegyek Nyárszón. Tulajdonjegyek és a földközösség emléke egy kalotaszegi faluban. *Néprajzi Értesítő LXXI*. 138–153.

KÜRTI László

1983 From An Anthropologist Journey: The Bachelors' Dance of Transylvania. *Arabesque* 8. 8–15.

1983a *Transylvanian Wedding Music*. Folkways records FE 4015. New York: Folkways Records.

1987 Juhmérés és henderikázás Magyarlónán. *Ethn.* XCVIII/2–4. 385–393.

1995 Antropológiai gondolatok a táncról. In. Zakariás Erzsébet (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 3. Kolozsvár 127–153.

1995a Romania and the Hungarian Minority in Transylvania. *South East European Monitor* 4. 29–45.

1996 Interetnikus kapcsolatok: elméleti kérdések és problémák a kulturális antropológia köréből. In. Katona Judit – Viga Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc. 39–58.

1997 Globalisation and the Discourse of Otherness in the 'New' Eastern and Central Europe. T. Modood and P. Werbner ed., *The politics of multiculturalism in the new Europe* (London: Zed). 29–53.

LAKÓ Elemér

1974 *A kalotaszegi nyelvújítás magánhangzó rendszere*. Bukarest

MAJOR Miklós

1994 Népi tájtudat-vizsgálat a Felső-Berettyómente falvaiban. In. Zakariás Erzsébet – Keszeg Vilmos (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve* 2. Kolozsvár 7–21.

MAKKAI Endre – NAGY Ödön

1993 Adatok Téli néphagyományaink ismeretéhez. *Magyar Népköltési Gyűjtemény*. Új Folyam XX. Bp.

MAKKAI László – MÓCSY András(szerk.)

1988 *Erdély Története. Első kötet. A Kezdetektől 1606-ig*. Bp.

MALONYAY Dezső

1907 *A magyar nép művészete I. A kalotaszegi magyar nép művészete*. Bp.

MARTIN György

1966 Egy erdélyi férfitánc szerkezeti sajátosságai. *MTA I. Osztályának Közleményei* XXIII. 201–219.

1967 Kalotaszegi legényes. *Táncművészeti Értesítő* 3. 126–129.

1970–72 *Magyar tánc típusok és táncdialektusok I–II*. Budapest

1976 Egy improvizatív férfitánc struktúrája. *Tánc tudományi Tanulmányok* 1976–1977. 264–300.

1977 A táncos és a zene (Tánczenei terminológia Kalotaszegen). *Népi Kultúra – Népi Társadalom* IX. 357–389.

MÁRTON Gyula

1943 Az erdélyi népnyelvi térkép terve és előmunkálatai. *Erdélyi Múzeum* XLVIII/1–4. 483–487.

1944 Népi köszöntések Kalotaszegről és vidékéről. *Erdélyi Múzeum* XI 135.

1945 Gúny- és melléknevek Magyarlónáról és Jegenyéről. *Erdélyi Múzeum* L. 88–93.

MOLNÁR István

1947 *Magyar táncgyománnyok*. Bp.

MURÁDIN Jenő

1997 *Erdélyi festőiskolák*. Bukarest

MUREȘANU, Pompei – OȘIANU, Romulus

1971 Contribuții la studiul așezărilor și construcțiilor țărănești din Depresiunea Călățele. *Anuarul Muzeului Etnografic Al Transilvaniei* pe anii 1968–1970, 31–58.

NAGY Jenő

1942a Temetés, temető és halotti tor a kalotaszegi Magyarvalkón. *Ethn.* LIII.

- 1942b Juhsajtkészítés Magyarvalkón. *Ethn* LIII. 85–86.
- 1943 Lakodalom a kalotaszegi Magyarvalkón. *Erdélyi Tudományos Füzetek* 168. Kolozsvár. 1–17.
- 1946 Kalotaszeg népe. *Erdély* 2.
- 1984 *Néprajzi és nyelvújrási tanulmányok*. Bukarest
- NAGY Olga**
- 1959 Haladás és hagyomány két kalotaszegi faluban. *Korunk* 10. 1450–1463.
- 1976 *A szegény ember táltos tehene. Mérai népmesék*. Bukarest
- 1989 *A törvény szorításában*. Bp.
- NOVÁK László**
- 1991 Archaikus fejfáinkról. In: Újváry Zoltán (szerk.) *Régió és Kultúra. Tanulmányok Szatmár néprajzából Gunda Béla tiszteletére*. Debrecen. 209–220.
- OLOSZ Katalin**
- 1994 Eredmények és feladatok Kalotaszeg néprajzi kutatásában. *Néprajzi Hírek* 23/3–4. 33–51.
- OLOSZ Katalin – ALMÁSI István**
- 1969 *Magyargyerőmonostori népköltészet*. Bukarest
- PALÁDI-KOVÁCS Attila (szerk.)**
- 1980 *Néprajzi csoportok kutatási módszerei*. Bp.
- PALOTAY Gertrúd**
- 1937 Török hagyaték a kalotaszegi hímzésekben. *Néprajzi Múzeum Értesítője* XXIX/1–2. 106–117.
- 1942 Megkülönböztető öltözet- és viseletjelek Kalotaszegen. *Ethn*. LIII/3–4. 233.
- 1943 Megkülönböztető öltözet- és viseletjelek Kalotaszegen. *Ethn*. LIV/2. 193–194.
- 1947 Magyar hatások a románok ruházatában Kalotaszegen és vidékén. *Ethn*. LVIII/3–4. 19–40, 173–186.
- PAP JÁNOSSY Magda**
- 1971 Györgyfalva viselete. *Ethn* LXXXII. 497–567.
- PESOVÁR Ferenc**
- 1980 Az elveszett juhait kereső pásztor története. In: Lelkes Lajos (szerk.): *Magyar Néptáncagyományok*. Bp. 342–349.
- PÉNTEK János**
- 1979 *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse*. Bukarest

PÉNTEK János – SZABÓ Attila

1985 *Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete*. Bukarest

RUSU, Grigore – BIDIAN, Viorel – LOSONTI, Dumitru

1992 *Atlasul lingvistic român pe regiuni Transilvania I*. București

SCHNELLER Károly

1944 Kalotaszeg népesedési problémái. *Hitel* 5. 273–289.

1944a Kalotaszeg népesedési problémái (Befejező közlemény). *Hitel* 6. 347–370.

SEBESTYÉN Kálmán

1979 Kalotaszeg népoktatása a XV. századtól 1848-ig. In. Csetri Elek – Jakó Zsigmond – Tonk Sándor (szerk.): *Művelődéstörténeti Tanulmányok*. Bukarest. 138–160.

1979a A kalotaszegi fafaragás története. *Korunk Évkönyv*. 227–235.

1993 A „kölcsonös tanítás” módjának elterjedése Erdélyben a XIX. században. *Honismeret* 3. 38–42.

1993a *A kolozs-kalotaszegi református egyházmegye népoktatásának adattára a XV. századtól 1900-ig*. Bp.

1994 Kalotaszeg vándor háziiparosai. *Honismeret* 6. 55–58.

1995 A kalotaszegi Magyarbikal. *Honismeret* 4. 30–38.

SINKÓ KALLÓ Katalin

1980 *Kalotaszegi nagyrásos*. Bukarest

S. LACKOVITS Emőke

1982 Egy hagyományos kézfogó és lakodalom változása Kalotaszentkirályon. In. Módy György – Balassa Iván – Újváry Zoltán (szerk.): *Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére*. Debrecen. 689–723.

SZABÓ Géza

1978 *Az igazság tölgyfája I. Kalotaszegi mesék és népmondák a szerző előszavával*. Bukarest

SZABÓ József

1987–88 A belső nyelvjárásszigetek vizsgálatának elméleti-módszertani kérdései. *Néprajz és Nyelvtudomány* XXXI–XXXII. 183–188.

SZABÓ T. Attila

1939 *Bábony története és települése*. Erdélyi Tudományos Füzetek 104. Kolozsvár

1940 Kalotaszegi mester- és foglalkozásnevek a XVII–XIX. századból. *Ethn.* LI/2. 188–195.

1940a *A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyságának szolgáltatása és adózása (1640-1690)*. Erdélyi Tudományos Füzetek 114. Kolozsvár

1942 *Kalotaszeg helynevei*. Kolozsvár

1942a *A kalotaszegi helynévanyag vízrajzi szókincse*. Kolozsvár

1943 Az i-zés állapota a bábonyi népnyelvben. *Erdélyi Múzeum* XLVIII/1-4. 342-344.

1946 Kopjafás-zászlós temetkezés a kalotaszegi Zsobokon. *Erdélyi Múzeum* LI. 87.

SZABÓ T. Attila – GÁLFFY Mózes – MÁRTON Gyula

1944 *Huszonöt lap Kolozsvár és vidéke népnyelvi térképéből*. Erdélyi Tudományos Füzetek 181. Kolozsvár

SZABÓ T. Attila – PÉNTEK János

1980 Kerti virágok és dísznövények Kalotaszegen. In. Kós Károly – Fara-gó József (szerk.): *Népmismereti Dolgozatok 1980*. Bukarest. 100-114.

SZAKÁL Aurél (szerk.)

1994 *Kiskunhalas Anno...* . Kiskunhalas

1995 *Jászkun Redemptio. Emlékkönyv a Jászkun Redemptio 250. évfordulójára*. Kiskunhalas

SZENTIMREI Jenő

1936 *Csáki bíró lánya*. Kalotaszegi ballada. Kolozsvár

TAGÁN Galimdsán

1941 Állattartás, Szénagyűjtés, Földművelés. *Etnológiai Adattár* 1837, 1840, 1841. Bp.

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1943 A kalotaszegi népi jogéletkutatás. *Néprajzi Értesítő* XXXV. 253-254.

TÁLASI István

1980 Reflexiók és zárószó. In. Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Néprajzi csoportok kutatási módszerei*. Bp. 220-228.

TÉGLÁS Gábor

1912 Kalotaszegi oláh mithoszi emlékek. *Ethn.* XXIII. 158-170.

TITA, Aurelia

1971 *Portul popular românesc din Depresiunea Călățele*. *Anuarul Muzeului Etnografic Al Transilvaniei pe anii 1968-1970*. 224-241.

TOMBOR Ilona, F.R.

1947 *Kalotaszegi fatemplomok festett asztalosmunkái*. Bp.

TÓKÉS Irén

1989 Gyarmathy Zsigáné és a kalotaszegi háziipar története. Személyes visszaemlékezések. *Ethn.* 100/1-4. 218-232.

TÚRÓS Endre

1996 Magyar–cigány viszony Kisbácsban (Korreferátum Oláh Sándor előadásához). In. Katona Judit – Viga Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc. 263–265.

UNGI Mariska

1904 Kalotaszegi kályhacsempék és utcaajtók. *Magyar Iparművészet* VII. 215–225.

VALKAY Erzsébet

1976 Órszem, létrás életfa, szárnyas napkorong. A kalotaszegi képirásos varrottások jelhasználatáról. *Művészet* 10. 39–44.

VÁRADY Pál – BORBÉLY Anikó

1989 *Kalotaszeg. Felszeg*. Bp.

1990 *Kalotaszeg. Alszeg, Nádasmunte, Kapus vidék, átmeneti vidék*. Bp.

VASAS Gábor

1975 Fejezetek Kalotaszeg népszokásaiból I–II. *Etnológiai Adattár* 12523, 12524. Bp.

VASAS Samu

1978 Egyre gazdagabban, egyre kevesebben. In. Imreh István (szerk.): *Változó Valóság*. Bukarest. 61–72.

1980 A vásárosok hagyományos beszállóhelyei Bánffyhunyadon. In. Kós Károly – Faragó József (szerk.): *Népismereti Dolgozatok 1980*. Bukarest. 176–190

1985 *Népi gyógyászat. Kalotaszegi gyűjtés*. Bukarest

1993 Száz év múltán. In. Hála József (szerk.): *Jankó János: Kalotaszeg magyar népe*. Bp. 329–348.

1993a *A kalotaszegi gyermek*. Bp.

1994 *A népi jelvilág Kalotaszegen*. Bp.

VASAS Samu – SALAMON Anikó

1986 *Kalotaszegi ünnepek*. Bp.

VENCZEL József

1993 *A falumunka útján*. Székelyudvarhely–Budapest

VÉGH Olivér

1977 *A kalotaszegi fazekasság*. Bukarest

VISKI Károly

1938 *Etnikai csoportok, vidékek*. Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I. Bp.

VOIGT Vilmos

1984 Van-e határa egy népi kultúrának? *Herman Ottó Múzeum Kiadványai* XV. 75–87.

VUIA, Romulus

1964 *Tipuri de păstorit la români*. București

WITKOWSKI, Lech

1994 The Paradox of Borders: Ambivalence at Home. *Common Knowledge* 3 (Fall). 100–108.

WLISLOCKI Henrikné

1892 Jósóló állatok a kalotaszegi néphitben. *Ethn.* III. 47–55.

1896 Nyál és köpés a magyar néphitben. *Ethn.* VII. 460–465.

ZICHY Jenő

1996 Naplórészletek. *Folk Magazin* 1. 36.

